

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Кафедра практичної психології

**ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

Кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
другого рівня ДФН
спеціальності 053 Психологія
Анастасії КУЛИК

Науковий керівник:
доцент кафедри практичної
психології, кандидат
психологічних наук
Петро КОЗИРА

Рецензент

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«__» _____ 2024 р., протокол № ____
Завідувач кафедри практичної психології
доктор психологічних наук, доцент
_____ **Євген КАРПЕНКО**

Львів – 2024

АНОТАЦІЯ

Кулик А. Психологічна характеристика девіантної поведінки серед студентської молоді. У кваліфікаційній роботі систематизовано сучасні теоретичні концепції і науково-практичні дані з проблеми девіантної поведінки особистості. Охарактеризовано основні види девіантної поведінки особистості, розкрито гендерні та вікові аспекти цієї проблеми, окреслено соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки. Емпірично доведено вплив соціально-психологічних чинників на формування девіантної поведінки. Зокрема, показано що здобувачі професійних закладів освіти більше схильні до проявів девіантної поведінки, ніж здобувачі закладів вищої освіти. Також порівняльний аналіз дозволив виявити відмінності між здобувачами, які схильні до адиктивної поведінки, та здобувачами, які не вживають психоактивних речовин. Також у роботі розкрито технології психологічної профілактики девіантної поведінки серед студентської молоді, яку авторка пропонує розв'язувати на соціально-правовому (юридична підтримка, працевлаштування, розв'язання житлової проблеми та ін.); медичному (протирецидивна терапія, лікування супутніх соматичних і нервово-психічних захворювань); психологічному (активізація і розширення особистісних ресурсів, психологічна підтримка через консультування і психотерапію).

Ключові слова: молодь, девіантна поведінка, чинники девіантної поведінки, здобувачі освіти, психопрофілактика

ABSTRAKT

Kulyk A. Psychological characteristics of deviant behavior among student youth. The qualification work systematizes modern theoretical concepts and scientific and practical data on the problem of deviant behavior of the individual. The main types of deviant behavior of the individual are characterized, the gender and age aspects of this problem are revealed, the socio-psychological determinants of deviant behavior are outlined. The influence of socio-psychological factors on the formation of deviant behavior is empirically proven. In particular, it is shown that applicants for vocational educational institutions are more prone to manifestations of deviant behavior than students of higher education institutions. Also, comparative analysis allowed to identify differences between applicants who are prone to addictive behavior and applicants who do not use psychoactive substances. The work also reveals technologies for psychological prevention of deviant behavior among student youth, which the author proposes to solve in the socio-legal field (legal support, employment, solving the housing problem, etc.); medical (anti-relapse therapy, treatment of concomitant somatic and neuropsychiatric diseases); psychological (activation and expansion of personal resources, psychological support through counseling and psychotherapy).

Keywords: youth, deviant behavior, factors of deviant behavior, education providers, psychoprophylaxis

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Психологічний аналіз феномену девіантної поведінки молодіжного середовища	8
1.1. Девіантна поведінка у працях вчених	8
1.2. Класифікація видів девіантної поведінки та гендерно-вікові аспекти девіантної поведінки особистості	16
1.3. Детермінанти девіантної поведінки в молодіжному середовищі	24
Висновки до Розділу 1	38
 Розділ 2. Емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей вияву девіантної поведінки у студентської молоді	 40
2.1. Обґрунтування та методика дослідження	40
2.2. Порівняльний аналіз результатів описової статистики	43
2.3. Кореляційний та факторний аналіз дослідження	61
2.4. Психопрофілактика девіантної поведінки	57
Висновки до Розділу 2	67
Висновки	68
Список використаних джерел	71

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному суспільстві спостерігається збільшення випадків девіантної поведінки серед молоді, включаючи студентів. Це може проявлятися в агресивних діях, вживанні наркотиків, алкоголю, а також у ризикованій сексуальній поведінці. Дослідження психологічних аспектів цих явищ дозволяє зрозуміти їх причини та механізми. Сучасна молодь піддається впливу багатьох соціальних, економічних і культурних змін, які можуть призводити до дезорієнтації та кризи ідентичності. У цьому контексті важливо вивчати, як ці зміни впливають на психологічний стан студентів і їх поведінку.

Девіантна поведінка може мати серйозні наслідки для фізичного та психічного здоров'я молоді, включаючи розвиток залежностей, психічних розладів та інших проблем. Розуміння психологічних характеристик таких поведінкових патернів може сприяти розробці профілактичних заходів та програм підтримки.

Студентська молодь перебуває в періоді важливих змін і адаптації, коли формуються нові соціальні зв'язки та цінності. Дослідження девіантної поведінки може допомогти виявити фактори, які перешкоджають адаптації та успішному навчанню. Вивчення психологічних аспектів девіантної поведінки серед студентів може стати основою для створення ефективних психопрофілактичних програм, які будуть спрямовані на розвиток позитивних копінг-стратегій та соціально прийнятних форм поведінки.

Дослідження цієї теми є важливим внеском у психологічну науку, оскільки дозволяє глибше зрозуміти особливості розвитку молодіжної девіантності та її психологічні детермінанти.

Актуальність теми «Психологічна характеристика девіантної поведінки серед студентської молоді» полягає в її здатності вирішувати актуальні соціальні проблеми, сприяти розвитку наукового знання та підвищувати ефективність профілактичних і корекційних заходів у системі освіти та психології.

Здорова молодь має величезне значення для держави в майбутньому з кількох ключових причин, серед яких – економічний потенціал. Здорова молодь є

важливим ресурсом для економіки країни. Вони стають продуктивними працівниками, які можуть сприяти зростанню економіки, підвищенню конкурентоспроможності та інновацій. Здорові молоді люди з високим рівнем енергії та творчості здатні реалізовувати нові ідеї, що сприяє розвитку підприємництва та технологічного прогресу.

Також важливого значення має соціальна стабільність. Молодь, що має хороше фізичне та психічне здоров'я, менш схильна до девіантної поведінки, насильства та злочинності. Це сприяє зменшенню соціальної напруги та підвищенню загальної безпеки в суспільстві. Здорова молодь також має більше шансів активно долучатися до громадських справ, волонтерства та соціальних ініціатив.

Здорова молодь формує основу для майбутнього покоління. Якщо молодь дбає про своє здоров'я, це позитивно вплине на їхніх дітей і наступні покоління. Це допоможе знизити витрати на охорону здоров'я у майбутньому, оскільки зменшиться кількість хронічних захворювань та їх наслідків.

Здорова молодь сприяє розвитку культури, освіти та науки. Вони можуть стати активними учасниками культурних та наукових процесів, вносячи нові ідеї та підходи, що сприяє загальному розвитку суспільства.

Наша українська молодь на сьогодні має більш високий рівень громадянської свідомості і відповідальності. Вони можуть стати активними учасниками політичного та соціального життя, брати участь у виборах, виявляти свою позицію з важливих питань та впливати на ухвалення рішень на рівні держави.

Інвестиції в здоров'я молоді можуть призвести до значних заощаджень для держави. Зменшення витрат на лікування, реабілітацію та соціальну підтримку людей з проблемами здоров'я дозволяє державним структурам спрямувати кошти на інші важливі соціальні програми та ініціативи.

Таким чином, здорова молодь є основою для сталого розвитку держави, її економічного зростання, соціальної стабільності та культурного прогресу. Інвестиції в здоров'я та благополуччя молоді є інвестиціями в майбутнє країни.

Таким чином, доцільно розглянути соціально-психологічні особливості девіантної поведінки в молодіжному середовищі.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка студентської молоді.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості девіантної поведінки студентської молоді.

Мета дослідження – встановити вплив соціально-психологічних особливостей на формування девіантної поведінки у студентської молоді.

Гіпотеза нашого дослідження полягає в тому, що основний вплив на прояв девіантної поведінки у студентської молоді чинять соціально-психологічні фактори (соціо-культурний рівень сім'ї, місце навчання, особистісні риси та властивості молодої людини).

Завдання:

1. Проаналізувати теоретичні і методологічні підходи вивчення девіантної поведінки молоді у психології.
2. Розкрити поняття девіантної поведінки, показати її класифікацію, гендерні та вікові аспекти цього феномену.
3. Проаналізувати соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки у молодіжному середовищі.
4. Провести емпіричне дослідження та довести вплив соціально-психологічних чинників на формування девіантної поведінки.
5. Окреслити психопрофілактичну роботу в напрямку девіантної поведінки молоді.

Науково-методологічна база дослідження кваліфікаційної роботи включає в себе кілька ключових аспектів, які забезпечують теоретичне та практичне підґрунтя для проведення такого дослідження:

1. Теоретичні основи:
 - Психологічні теорії: Теорії девіантної поведінки, такі як теорія соціального навчання (Бандура), теорія аномії (Дюркгейм), теорія конфлікту та теорія особистісного розвитку (Еріксон). Ці теорії допомагають зрозуміти, чому молодь може відхилятися від соціальних норм.

- Соціологічні теорії: Теорії, що аналізують вплив соціальних факторів на поведінку молоді, такі як теорія структурного функціоналізму, яка розглядає, як суспільство підтримує порядок та стабільність.

2. Методологічні підходи:

- Кількісні методи: Використання анкетування, опитувань та тестування для збору статистичних даних про девіантну поведінку серед студентів. Це може включати стандартизовані психологічні тести для оцінки особистісних рис, емоційного стану та соціальної адаптації.

- Якісні методи: Інтерв'ювання, фокус-групи та спостереження, які дозволяють детально дослідити особистісні, соціальні та культурні фактори, що впливають на девіантну поведінку.

3. Емпіричні дослідження:

- Аналіз вже існуючих досліджень, статей та звітів, присвячених темі девіантної поведінки молоді, включаючи аспекти, пов'язані з причинами, проявами та наслідками цієї поведінки.

- Проведення власних емпіричних досліджень для виявлення специфічних характеристик девіантної поведінки серед студентської молоді, опираючись на такі методики: діагностика схильності до конфліктної поведінки (за К. Томасом), методика для визначення схильності до девіантної поведінки (М. Горська), опитувальник акцентуації характеру Леонгарда-Шмішека, Методика діагностики схильності до пошуку гострих відчуттів (М. Цукермана), анкетування.

Таким чином, науково-методологічна база даного дослідження складається з теоретичних, методологічних, емпіричних, нормативних та соціально-культурних аспектів, що дозволяє всебічно вивчити проблему девіантної поведінки серед студентської молоді.

Структурою нашої роботи є вступ, два розділи, висновки до розділів та загальні висновки, а також список літератури.

РОЗДІЛ 1.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1. Девіантна поведінка у працях вчених

Визначення девіантної поведінки неможливе без аналізу соціальних норм, які регулюють поведінку людини. За Психологічною енциклопедією (2006), поведінка — це активність, спрямована на адаптацію до оточення та задоволення потреб, і вона проявляється через систему дій для взаємодії з навколишнім світом. Основою такої поведінки є актуальні потреби [36].

Девіантна поведінка (від лат. *deviatio* – відхилення) означає дії людини, які порушують встановлені офіційно або неофіційно моральні та правові норми в суспільстві чи групі, що може призводити до покарання, ізоляції, виправлення або лікування [36]. Діагностика девіантної поведінки ускладнюється суб'єктивними факторами, оскільки часто ігнорується реальність довкілля, що впливає на прояви девіації. Девіантна поведінка — це не тільки відхилення від норм, а й невідповідність соціальним очікуванням, які залежать від соціального статусу, культурної приналежності, віку, статі та професії людини.

Науковці трактують норми по-різному. Норма — це система колективних уявлень, що формує вимоги до поведінки відповідно до соціальних ролей, створюючи оптимальні умови для життя. Розрізняють правові, моральні та естетичні норми. Правові норми визначені законом, і їх порушення карається. Моральні та естетичні норми регламентуються лише суспільною думкою: перше — як порушення закону, друге — як порушення людяності [38].

Крім того, існують норми психологічного комфорту, такі як переживання, рефлексія та задоволеність собою, порушення яких може призводити до емоційного дискомфорту. Індивід несе відповідальність за дотримання як писаних законів, що захищають права оточення, так і неписаних норм, зокрема традицій та стереотипів. Девіантна поведінка передбачає порушення хоча б однієї з таких суспільних норм.

Статистичний критерій широко застосовується для визначення норми явища

за частотою його прояву. Відповідно до цього критерію, нормою вважається те, що спостерігається у щонайменше 50% випадків.

Соціально-нормативний критерій визначає нормальність поведінки через рівень соціальної адаптації особистості. Оптимальна адаптація проявляється в балансі між цінностями та характеристиками індивіда і вимогами його соціального оточення. Соціалізація як процес інтеграції в соціальне середовище охоплює освоєння мови, правил поведінки та моральних цінностей, і відбувається паралельно з розвитком особистості. Повторна соціалізація може знадобитися дорослому при зміні соціального середовища, наприклад, під час еміграції в країну з іншою мовою та культурою [30].

Процес соціалізації дитини за участю дорослого називається вихованням. Виховання забезпечує передачу дитині соціально схвалених цінностей та норм поведінки. Якщо дитина не засвоює цей досвід та не адаптується до вимог вихователя, соціалізація порушується, а поведінка стає дезадаптованою.

Основні форми порушень соціалізації включають: соціальну дезадаптацію, деіндивідуалізацію (конформізм), дезінтеграцію (дисоціацію) та десоціалізацію. У межах вивчення девіантної поведінки розглядається соціальна дезадаптація — відмова або нездатність приймати вимоги соціального середовища чи реалізовувати свою індивідуальність у його межах [29].

Соціальна дезадаптація у дітей та дорослих проявляється у:

- постійних невдачах у навчанні чи роботі,
- труднощах у життєво важливих взаємодіях (у сім'ї, навчальній або робочій групі),
- порушенні моральних і правових норм,
- ізоляції з ворожим ставленням до оточення.

Форма та ступінь вираженості соціальної дезадаптації є ключовими показниками девіантної поведінки.

Соціальні норми служать засобом для постановки цілей і розробки управлінських та виховних рішень. Вони також виступають інструментом прогнозування, стимулювання творчої і соціальної активності, а також контролю

і корекції відхилень у поведінці. Девіантна поведінка окремої особи може загрожувати оточенню, порушуючи соціальний баланс. Вона може бути руйнівною — як для суспільства (деструктивною), так і для самого індивіда (аутодеструктивною). Варто пам'ятати, що соціальні норми змінюються з часом; у певних ситуаціях відхилення від них може стати поштовхом до позитивних змін. Тож відхилення від соціальних норм можуть мати як негативний, так і позитивний вплив, якщо сприяють розвитку суспільства [28].

У психології девіантної поведінки важливе значення має розуміння впливу соціальних норм на особистість. За загальними психологічними уявленнями, норми закріплюються у свідомості людини у вигляді соціально-психологічних установок. Установка як готовність суб'єкта до певного сприйняття чи дій може мати різні форми. Соціальна установка (атитюд), згідно з У.Томасом і Ф.Знанецьким, складається з трьох компонентів [29]:

- когнітивний (знання та уявлення про об'єкт чи явище),
- афективний (емоційне ставлення до об'єкта),
- поведінковий (готовність діяти стосовно об'єкта).

Ці установки формують у людини ставлення до об'єкта чи явища та впливають на її соціальну поведінку.

Дослідження девіантної поведінки перебуває на стику різних дисциплін, де об'єднання знань з психології та психіатрії ще не призвело до формування окремої науки. Це викликає питання, чи слід вважати девіації патологіями (ознаками психічних розладів і захворювань) або ж крайніми проявами норми. Основні причини девіантної поведінки (психогенез) пов'язані з порушенням мозкової діяльності, недостатньою адаптацією, відхиленнями у соціальних очікуваннях та потребують як фармакологічної терапії, так і психологічної корекції.

Психологію девіантної поведінки можна вважати частиною спектра дисциплін, де на одному полюсі знаходиться психіатрія (зокрема психопатологія та патопсихологія), а на іншому — загальна психологія. Основна відмінність між цими дисциплінами полягає в їх підходах до діагностики та лікування девіацій у

поведінці. Варто зазначити, що психіатри з більшою ймовірністю виявляють психопатологічні симптоми у поведінкових відхиленнях порівняно з психологами. Це пов'язано не тільки з глибоким знанням психіатрами психопатології, але й з їхньою схильністю до гіпердіагностики. Таким чином, один і той самий поведінковий феномен може бути інтерпретований або як психопатологічний симптом, або як психологічний прояв, залежно від спеціалізації фахівця.

Девіація поведінки (або девіантна поведінка) — це форма поведінки людини, яка відхиляється від соціальних норм і загальноприйнятих правил у суспільстві. Такі відхилення можуть бути як негативними, так і позитивними. Негативна девіантна поведінка, наприклад, включає злочини, агресивну поведінку, вживання наркотиків, порушення закону. Натомість позитивна девіація, хоч і відрізняється від загальноприйнятих норм, не приносить шкоди суспільству — наприклад, героїзм, надмірна самовідданість, геніальність у певних сферах.

Термін «поведінкова патологія» визначає типи поведінки, які відхиляються від норми і мають стійкий характер, що може свідчити про наявність психічних або емоційних розладів. Такі відхилення часто призводять до труднощів у соціальній адаптації, порушень у взаємодії з іншими людьми або негативно впливають на саму людину.

Поведінкові патології можуть включати агресивну поведінку, імпульсивність, антисоціальні дії, схильність до самопошкодження, порушення харчової поведінки, залежності (алкогольна, наркотична, ігрова) тощо. Вони можуть бути зумовлені різними факторами, зокрема генетичними, психосоціальними, нейробіологічними або середовищними. Вивчення таких патологій важливе для ранньої діагностики та допомоги, адже своєчасне втручання може знизити негативний вплив цих розладів на життя людини.

Схильність до дезадаптації вказує на наявність поведінкових патернів, які заважають повній соціальній адаптації, проявляючись через конфліктність, незадоволення у стосунках з іншими, протистояння реальності, або соціально-

психологічну ізоляцію. Окрім зовнішньої дезадаптації (міжособистісної), може бути присутня й внутрішня, яка відображає невдоволення собою. Ознака тотальності означає, що патологічні поведінкові стереотипи провокують дезадаптацію у більшості ситуацій. Стабільність відображає тривалий прояв дезадаптивних якостей поведінки, на відміну від їх ситуативних проявів. Поведінкова (психічна) патологія може бути обумовлена психопатологічними ознаками або сформованими в процесі соціалізації характеристиками.

Широка наукова сфера вивчає аномальну, девіантну, ненормативну поведінку людини. Існує думка, що девіантні форми поведінки є перехідними варіантами поведінкової психічної патології. Принципом діагностики девіацій є відсутність характеристик нормальної поведінки, але водночас відсутність явних психопатологічних симптомів.

Норма → Девіантна поведінка → Патологія

Більш адекватно, на нашу думку, трактувати девіантною будь-яку поведінкову відмінність від норми, незалежно від наявності чи відсутності психопатології чи психічних розладів:

Норма → Девіантна поведінка → Без ознак психопатології або На основі психопатології

У поведінці індивіда, як адаптивної істоти, важливими є поняття «психологічна культура», «психічне здоров'я» і «психологічне здоров'я», незалежно від його національності, віросповідання чи місця проживання.

Для підтримки психічного здоров'я на належному рівні необхідно володіти психологічною культурою. Це поняття охоплює турботу про власне психічне благополуччя, вміння самотійно долати психологічні кризи та підтримувати близьких. Основними елементами психологічної культури є: самопізнання, самооцінка, прагнення до розуміння інших людей, здатність контролювати власну поведінку й емоції у спілкуванні. Усі ці компоненти властиві здоровій особистості, яка володіє як психічним, так і психологічним здоров'ям.

Психологічне здоров'я є передумовою психічного благополуччя і виявляється через відчуття гармонії на фізичному, психічному, духовному та

соціальному рівнях. Психологічне здоров'я можна визначити як динамічну сукупність особистісних характеристик, що підтримують баланс між індивідуальними потребами та вимогами суспільства, що сприяє виконанню життєвих завдань (Психологічна енциклопедія, 2006).

Психічне здоров'я — це стан душевного благополуччя, який відзначається відсутністю патологічних психічних проявів і забезпечує поведінкову адаптацію, адекватну реальності (Словник психологічних термінів, Головін, 1998).

Рівні психічного здоров'я зазвичай поділяються на кілька категорій, що відображають різні ступені адаптивності, емоційного благополуччя та функціональної спроможності людини. Основні рівні психічного здоров'я можна описати так:

- **Психічне благополуччя:** людина має високий рівень психологічного благополуччя, гармоніює зі своїм оточенням, ефективно вирішує життєві труднощі та емоційно стабільна. Це рівень, де психічний стан сприяє реалізації потенціалу, досягненню цілей, підтримці позитивних відносин і подоланню стресів.

- **Психічний дистрес:** періодичні психологічні труднощі, що зазвичай не впливають серйозно на загальне функціонування людини. У цей період можуть виникати тимчасові стреси, занепокоєння, легкі форми депресії, які не завдають тривалих або серйозних проблем. Людина все ще здатна виконувати повсякденні обов'язки, але з деякими труднощами.

- **Психічний розлад легкого ступеня:** стани, які вимагають втручання спеціаліста, такі як легка депресія, тривожні або адаптаційні розлади. На цьому рівні спостерігається негативний вплив на якість життя та роботу, але людина здатна зберігати частковий контроль над повсякденними обов'язками. Цей рівень зазвичай потребує підтримки у формі психотерапії або медикаментозної допомоги.

- **Психічний розлад середнього та важкого ступеня:** значні порушення психічного стану, які обмежують здатність людини виконувати повсякденні завдання та підтримувати стабільний емоційний стан. Можуть включати глибоку

депресію, біполярний розлад, шизофренію та інші серйозні розлади, що значно погіршують здатність до соціальної інтеграції, самостійного функціонування і можуть потребувати довготривалого лікування.

• **Психічна дезадаптація або дезінтеграція:** найглибший рівень, при якому людина має серйозні порушення когнітивної та емоційної сфери, часто потребує постійного догляду та спеціалізованої допомоги. Це стани, коли порушення є хронічними і значно знижують рівень функціональної здатності, як-от важкі форми шизофренії, деменція, що супроводжуються глибокими когнітивними порушеннями.

Ці рівні відображають градацію від повної психічної стабільності до глибоких порушень, і вони допомагають орієнтуватися в потребах втручання та підтримки для збереження та відновлення психічного здоров'я [12].

Виділяють кілька підходів до оцінки поведінкової норми, патологій та девіацій: соціальний, психологічний, психіатричний, етнокультурний, віковий, гендерний, професійний та феноменологічний.

Соціальний підхід визначає девіантну поведінку з позиції її загрози або безпеки для суспільства. Усі дії, які несуть потенційну або явну небезпеку для оточуючих, вважаються відхиленням від норми. При цьому підхід акцентує увагу на соціально прийнятних стандартах, конформізмі та підкоренні особистих інтересів суспільним. Важливо, що цей підхід зосереджений на зовнішніх формах адаптації, ігноруючи індивідуальну гармонію, самоприйняття та відсутність внутрішніх конфліктів.

Психологічний підхід фокусується на внутрішніх конфліктах особистості, деструктивних тенденціях та саморуйнівних діях. Відхилення розглядаються як процес блокування особистісного зростання, що іноді призводить до деградації. Девіантна особа, згідно з цим підходом, може прагнути до зниження власної самооцінності, відмовляючись від унікальності та самореалізації.

Психіатричний підхід розглядає девіантну поведінку як передумови для психічних розладів. Девіації тут означають схильності, що ще не досягли стадії повної патології, однак включають «майже психічні» розлади, які не повністю

відповідають критеріям діагностики симптомів, хоча й визнаються як порушення.

Етнокультурний підхід звертає увагу на особливості культурних традицій. Поведінкові норми можуть варіюватися між етнічними або соціокультурними групами, а девіантною вважається поведінка, яка не узгоджується з прийнятими нормами мікросоціуму або проявляє негнучкість у нових культурних умовах.

Віковий підхід розглядає девіації як невідповідність поведінки віковим стандартам. Відхилення можуть проявлятися у вигляді уповільнення або прискорення розвитку поведінкових шаблонів, а також у формі їх якісної зміни.

Гендерний підхід ґрунтується на традиційних гендерних ролях. Девіантною може вважатися поведінка, яка включає надмірну рольову поведінку або зміну гендерних стереотипів, а також психосексуальні девіації, такі як зміна сексуальної орієнтації.

Професійний підхід підкреслює важливість відповідності професійним та корпоративним стандартам поведінки. Людина, яка не дотримується прийнятих у професійній сфері моделей, вважається девіантом.

Феноменологічний підхід виділяється тим, що охоплює всі відхилення, включаючи нейтральні та позитивно забарвлені. Цей підхід дозволяє аналізувати поведінкові відхилення, такі як трудовоголізм або аутистична поведінка, як форми психологічних механізмів і обирати відповідну корекційну тактику. Наприклад, трудовоголізм може розглядатися як адикція або навіть прояв маніакального синдрому, що дозволяє неупереджено оцінювати і глибше розуміти мотиви поведінки [16].

Отже, девіантну поведінку можна розуміти як систему дій або окремі вчинки, що суперечать суспільно прийнятим нормам, характеризуються дисбалансом психічних процесів, неадаптивністю, порушенням самоактуалізації і відсутністю морального та естетичного самоконтролю. У психології девіантної поведінки вивчають відхилення у ситуаційних реакціях, психічних станах та розвитку особистості, що спричиняють дезадаптацію в соціумі або перешкоджають самоактуалізації та самоприйняттю через сформовані

неадекватні поведінкові шаблони.

1.2. Класифікація видів девіантної поведінки та гендерно-вікові аспекти девіантної поведінки особистості

Одна з форм науково-психологічного аналізу реальності психіки є класифікація її проявів. Незважаючи на численні спроби систематизувати поведінкові відхилення, єдиної класифікації видів девіантної поведінки досі не створено. Проте в науковій літературі виділяють кілька підходів до класифікації девіантної поведінки: соціологічний, медичний та психологічний.

Соціологічний підхід трактує девіації як соціальні явища, що можуть бути класифіковані за певними критеріями:

1. індивідуальні та масові (залежно від масштабу соціальних порушень);
2. за значущістю наслідків – негативні (з шкідливими наслідками та потенційною небезпекою) та позитивні;
3. за суб'єктом девіації – конкретні особи, неформальні групи (наприклад, бандитські угруповання), офіційні структури або умовні соціальні групи (як, наприклад, жіночий алкоголізм);
4. за об'єктом порушення – економічні, побутові, майнові;
5. за тривалістю – одноразові чи довготривалі;
6. за типом порушеної норми – злочинність, пияцтво, наркоманія, самогубства, аморальна поведінка, бродяжництво, проституція, хуліганство, корупція, бюрократизм, тероризм, расизм, геноцид, деструктивні культи.

В Україні схожі ідеї щодо девіантної поведінки та її соціальної природи висловлювали такі дослідники, як:

Володимир Кудрявцев — український соціолог, який розглядав соціальні відхилення як продукт культурних і соціальних умов. Він підкреслював, що девіантна поведінка формується під впливом зовнішніх факторів, зокрема соціально-економічних умов, рівня суспільної нерівності та загальних цінностей, які домінують у суспільстві.

Наталія Паніна — українська соціологиня, яка досліджувала морально-етичні аспекти поведінки та зміни суспільних норм в українському суспільстві. Паніна наголошувала, що поняття девіації є змінним і залежить від історичних, культурних і соціальних факторів, які впливають на суспільні уявлення про прийнятну і неприпустиму поведінку.

Валентин Бочаров — соціолог, який вивчав девіантну поведінку як реакцію на соціальні зміни, підкреслюючи, що соціальні кризи, економічні труднощі та суспільна несправедливість призводять до зростання девіантної поведінки. Бочаров розглядав девіацію як спосіб адаптації особистості до нових або неприйнятних умов.

Ірина Зверєва — соціологиня, яка досліджувала соціальні відхилення та підліткову девіацію, розглядаючи девіантну поведінку як результат соціалізації у несприятливому середовищі. Вона підкреслювала, що девіантна поведінка виникає внаслідок конфлікту між нормами та цінностями різних соціальних груп і є наслідком впливу суспільних суперечностей.

Ці дослідники акцентували на тому, що девіація — це не лише особистісна характеристика, а й результат впливу суспільних умов, норм та очікувань. Вони також висловлювали думку про те, що суспільство саме визначає, що вважати девіацією, залежно від власних цінностей і норм [17].

Медичний підхід базується на медичній класифікації поведінкових розладів, що ґрунтується на психопатологічних і вікових критеріях. Згідно з цією класифікацією виділяються поведінкові розлади, які відповідають медичним діагностичним критеріям та досягають рівня захворювання. Міжнародна класифікація хвороб (МКХ-10, 1994) визначає поведінкові розлади для дорослих, а також дитячого та підліткового віку.

Розлади поведінки дорослого віку

F10–19□	Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання психоактивних речовин (алкоголю, <u>опіоїдів</u> , <u>каннабіоїдів</u> , седативних і сногворних речовин, кокаїну, стимуляторів, включаючи кофеїн), галюциногенів, тютюну, летючих розчинників; вживання або використання інших психоактивних речовин□
F50–59□	Поведінкові розлади внаслідок фізіологічних порушень: розлади приймання їжі; розлади сну неорганічної природи; статева дисфункція, не зумовлена органічним розладом або захворюванням; психічні та поведінкові розлади, пов'язані з післяпологовим періодом; зловживання речовинами, які не викликають <u>узаалежнення</u> (стероїди, вітаміни тощо)□
F63□	Розлади звичок і потягів: патологічна схильність до азартних ігор; патологічні підпалювання — піроманія; патологічні крадіжки — <u>клептоманія</u> ; висмикування волосся — <u>трихотиломанія</u> та ін.□
F65□	Розлади сексуальних потягів: фетишизм, фетишистський трансвестизм; <u>екстібіціонізм</u> ; <u>вуайєризм</u> ; педофілія; садомазохізм; <u>різноманітні розлади сексуальних стосунків</u> □

Розлади поведінки дитячого і підліткового віку

F90□	<u>Гіперкінетичні розлади</u> □
F91□	Розлади поведінки, що проявляються лише у сімейному оточенні; несоціалізовані розлади поведінки; <u>опозиційно-виклична поведінка</u> , а також <u>розлади під рубрикою «неуточнені»</u> та <u>«інші»</u> □
F92□	Змішані розлади поведінки та емоцій□
F94□	Розлади соціального функціонування□
F98.0□	Неорганічний енурез□
F98.1□	Неорганічний <u>енкопрез</u> □
F98.2□	Розлади харчування□
F98.4□	Стереотипні рухові розлади□
F98.5□	Заїкання□
F98.6□	Мова за типом «заклинання словами»□

Для діагностики зазначених поведінкових розладів необхідна наявність кількох характерних симптомів, які повинні зберігатися щонайменше шість місяців.

Психологічний підхід акцентується на соціально-психологічних відмінностях різних типів девіантної поведінки особистості. Виділяють класифікацію видів девіантної поведінки за критеріями порушуваних норм та характером негативних наслідків:

1. антисоціальна,
2. асоціальна,
3. аутодеструктивна.

Антисоціальна поведінка включає девіації, що суперечать правовим нормам та загрожують суспільному порядку та безпеці оточуючих. До неї відносять делінквентну та кримінальну поведінку.

Делінквентна поведінка проявляється в дрібних правопорушеннях, за які особа не підлягає покаранню, таких як бешкетування чи хуліганство, що можуть бути наслідком недоліків виховання. До делінквентної поведінки можна зарахувати деякі види вандалізму — руйнівну поведінку, яка безглуздо знищує культурні та матеріальні цінності. Відповідно до класифікації Д. Кантера, розрізняють такі типи вандалізму [20]:

- з метою матеріальної вигоди;
- як помста за образу;
- як спосіб справитися з гнівом через невдачу;
- через нудьгу або пошук гострих відчуттів;
- як засіб самоствердження;
- як інтерес до механізмів роботи об'єктів (особливо у дитячому віці);
- графіті, яке виступає формою анонімної комунікації поза соціальним контролем.

Кримінальна поведінка — це злочинні дії, що порушують як норми права, так і вимоги карного законодавства. [28]

Асоціальна поведінка передбачає відхилення від моральних та етичних норм і є загрозою для гармонії міжособистісних стосунків. Ця категорія, також відома як аморальна поведінка, охоплює такі форми, як сексуальні девіації, проституція, бродяжництво, агресивну поведінку, що регулюються релігійними

та професійно-етичними нормами спільноти.

Аутодеструктивна поведінка — це група видів девіантної поведінки, яка відхиляється від психологічних і часто медичних норм, загрожуючи цілісності та розвитку особистості. Це стосується суїцидальних дій, поведінки, що несе загрозу для життя, вибору екстремальних видів діяльності, віктимної поведінки (поведінки жертви), адиктивної поведінки та фанатизму (беззастережного слідування певним ідеям, зокрема деструктивним релігійним культу) [29].

Адиктивна поведінка (від англ. *addiction* — залежність, шкідлива звичка) охоплює дії особи, пов'язані з хімічною залежністю від різних речовин (алкоголю, наркотиків, тютюну тощо). Серед чинників, що сприяють формуванню психічної залежності, основну роль відіграє особистісне сприйняття власної життєвої ситуації. Слабкі сторони таких осіб включають недостатній самоконтроль і самодисципліну, нездатність прогнозувати наслідки своїх дій, низьку стійкість до зовнішніх впливів, схильність до неадекватної реакції на фрустрацію, невміння знаходити конструктивні рішення у конфліктних ситуаціях, а також часті відмови від активності за найменших труднощів, навіть на фоні завищених очікувань. В результаті ці особи прагнуть до задоволення та радості, однак не бачать природних шляхів до їх досягнення, очікуючи від повсякденної діяльності лише негативних емоцій. Це спонукає їх шукати зміни психічного стану через штучні, хімічні засоби [33].

Адиктивна поведінка — це форма поведінкової реакції, коли людина намагається уникнути реальності та знайти задоволення чи полегшення через використання певних об'єктів або дій. Ця поведінка може стосуватися як хімічних речовин, так і різноманітних видів діяльності. Прояви адиктивної поведінки охоплюють:

1. Залежність від психоактивних речовин: це може бути алкоголь, наркотики, нікотин чи інші хімічні речовини, що викликають зміну свідомості. Залежність супроводжується втратою контролю над дозою та частотою вживання, появою абстинентного синдрому (ломки) при відмові, зниженням соціальної активності.

2. Ігрова залежність: комп'ютерні ігри, азартні ігри або інші види ігрової діяльності, які викликають сильну прив'язаність і змушують людину забувати про інші аспекти життя. Проявляється в потребі постійно грати, навіть на шкоду фінансовому, соціальному та емоційному благополуччю.

3. Інтернет-залежність і залежність від гаджетів: надмірне використання інтернету, соціальних мереж, мобільних додатків, яке призводить до ізоляції, зниження продуктивності та інтересу до реального життя.

4. Залежність від їжі: переїдання або жорстка прив'язаність до певних продуктів, що супроводжується відчуттям провини, потребою в постійному контролі раціону або обмеженні в харчуванні.

5. Шопоголізм: неконтрольоване бажання робити покупки, часто непотрібні речі, що призводить до фінансових проблем, стресу та емоційної нестабільності.

6. Роботоголізм: надмірне захоплення роботою, що призводить до нехтування іншими сферами життя, порушень у стосунках і виснаження.

7. Спортивна залежність: надмірне захоплення тренуваннями, яке може шкодити здоров'ю, ігноруванням потреб у відпочинку та ризиком травмування [37].

Основними ознаками адиктивної поведінки є: нездатність контролювати частоту й інтенсивність занять, пріоритет залежної діяльності над іншими аспектами життя, постійне прагнення до адиктивної дії або об'єкта, наростаючий емоційний дискомфорт без неї та ігнорування негативних наслідків.

Релігійний фанатизм належить до адиктивної поведінки, оскільки має риси залежності, при якій особа одержима ідеєю чи вірою настільки, що це впливає на її емоційний, соціальний, і психологічний стан, часто на шкоду іншим аспектам життя. Ось кілька причин, чому релігійний фанатизм може вважатися формою адиктивної поведінки:

Потреба в уникненні реальності: Фанатична релігійна поведінка дає людині почуття безпеки і впевненості у світі, відволікає від особистих проблем чи стресів. Вірування і ритуали стають способом втечі від реального світу, часто з

ігноруванням інших важливих життєвих аспектів.

Залежність від почуття екстазації: У релігійному фанатизмі людина може переживати постійний емоційний підйом, стан «екстазу» чи «просвітлення», до яких вона прагне знову і знову. Це нагадує механізм хімічної залежності, де виникає потреба повторювати дію, щоб отримати відчуття полегшення чи задоволення [12].

Відчуття контролю і стабільності: Релігійний фанатизм дає ілюзію контролю над життям, допомагаючи відчути ясність і мету, чого людина, можливо, не може знайти у власних досягненнях або стосунках. Ця структура надає чіткі правила й межі, які стають важливішими за особисті потреби та стосунки.

Формування психологічної залежності: Людина стає психологічно залежною від певних релігійних практик, лідера чи групи однодумців. З'являється страх, що без цих практик вона втратить сенс або буде покарана. Це може призводити до обмеження особистої свободи, психологічного тиску і самоізоляції.

Ігнорування соціальних обов'язків: Як і з іншими видами адиктивної поведінки, релігійний фанатизм часто супроводжується занедбанням інших сфер життя — роботи, навчання, сімейних стосунків, соціальних обов'язків. Власне існування починає обертатися навколо релігійних ідей чи ритуалів.

Нездатність припинити фанатичну діяльність: Фанатизм у релігії може бути таким сильним, що людина навіть у разі втрати роботи, стосунків або суспільного осуду не здатна припинити свою діяльність, часто через відчуття провини чи страху перед покаранням [7].

Таким чином, релігійний фанатизм має багато спільного з адикцією: він стає об'єктом психологічної залежності, з якого важко вибратися без спеціальної підтримки.

Суїцидальна поведінка (від латинських слів *sui* — сам і *caedere* — вбивати) означає самогубство або його спробу, що намагається вивести особистість з кризової ситуації, яку вона вважає нестерпною і з якої не бачить

альтернативного виходу (хоча такий вихід може існувати). Людина відчуває безнадійність і безпомічність через фрустрацію важливих для неї потреб, що призводить до звуження свідомості, внаслідок чого виникає думка: або термінове вирішення проблеми, або смерть. Важливо зазначити, що через амбівалентне ставлення до смерті (прагнення до смерті, що поєднується з бажанням отримати допомогу) самогубці часто подають сигнали про потребу в підтримці, залишаючи повідомлення, листи або наведе порядок у справах [34]. Розрізняють три типи суїцидальної поведінки: істинний суїцид, викликаний прагненням померти через втрату сенсу життя; демонстративний суїцид, який служить засобом привернення уваги та закликом про допомогу в складних життєвих обставинах; та прихований суїцид, що містить в собі дії з високим ризиком летального результату через їхню необачність та екстремальність. В останньому випадку часто спостерігається **парасуїцидальна поведінка**, коли особа прагне завдати собі шкоди, щоб вийти з негативного стану, переживши афективно-шоківі емоції. Це можуть бути ризиковані та небезпечні для життя дії, такі як удушення до напівпритомного стану або прогулянки в небезпечних місцях, наприклад, біля обривів або на поручнях мостів [15].

Віктимна поведінка (від англ. *victim* — жертва) близька до цього виду аутодеструктивної поведінки. Вона полягає в активності особи, яка певним чином сприяє скоєнню злочину проти себе, свідомо чи підсвідомо ігноруючи заходи безпеки та обираючи спосіб життя, що привертає увагу агресивних осіб або злочинців.

Серед українських учених, які вивчали проблеми девіантної та адиктивної поведінки, а також соціально-психологічні фактори, що впливають на їх формування, можна відзначити:

Олександр Музика — український психолог, який досліджував феномени девіантної поведінки, агресії та адиктивних залежностей. Його роботи торкаються впливу соціального середовища, виховання та особистісних особливостей на формування відхилень у поведінці.

Наталія Чепелева — відомий український психолог, яка також

досліджувала соціальні аспекти поведінкових девіацій, акцентуючи увагу на підлітковому віці. Вона вивчала вплив соціального контексту та особливостей розвитку особистості на схильність до різних форм девіантної поведінки.

Валентина Моляко — український дослідник у сфері психології особистості та поведінкових девіацій. Його роботи також присвячені проблемам залежностей і девіантної поведінки, зокрема він аналізував причини та механізми виникнення цих явищ у різних вікових групах.

Світлана Томенко — українська науковиця, яка вивчає проблеми адиктивної поведінки та різних форм залежностей. Вона досліджує роль психологічних і соціальних чинників у формуванні схильності до залежностей, а також питання профілактики та терапії адиктивних розладів.

Ці дослідники наголошують на значущості соціально-психологічного підходу до розуміння адиктивної та девіантної поведінки, підходячи до цих феноменів як до багатофакторних явищ, що виникають на перетині особистісних і соціальних умов.

Отже, в науковій літературі існують три підходи до класифікації видів девіантної поведінки: соціологічний, медичний та психологічний, кожен з яких має свої критерії.

1.3. Детермінанти девіантної поведінки в молодіжному середовищі

Аналіз причин відхилень у поведінці особистості та розладів поведінки залишається актуальним питанням для вітчизняних і зарубіжних дослідників у різних галузях науки, таких як загальна, соціальна та вікова психологія, психіатрія, педагогіка, соціологія та юриспруденція.

Психоаналітичний підхід до девіантної поведінки ґрунтується на теорії Зігмунда Фрейда та його послідовників, які вважають, що поведінка людини є результатом складної взаємодії між свідомими та підсвідомими процесами. Основні аспекти, через які психоаналітичний підхід розкриває девіантну поведінку, включають:

Згідно з психоаналізом, значна частина наших думок, бажань і емоцій є

несвідомими. Девіантна поведінка може бути наслідком конфліктів між свідомими і несвідомими імпульсами. Наприклад, людина може неусвідомлено прагнути задовольнити свої приховані бажання, що призводить до поведінки, яка вважається соціально неприйнятною.

Фрейд вважав, що особистість складається з трьох основних компонентів: Ід (безпосередні інстинкти та бажання), Его (реалістичний аспект, який намагається задовольнити Ід з урахуванням реальності) та Суперего (моральні та етичні стандарти). Девіантна поведінка може виникати, коли Его не в змозі управляти імпульсами Ід, або коли Суперего накладає надмірні обмеження, що призводить до внутрішнього конфлікту [38].

Психоаналітики вважають, що ранні переживання та досвід дитини, зокрема стосунки з батьками і навколишнім середовищем, можуть впливати на формування її особистості. Негативний досвід, наприклад, зневажливе ставлення, емоційна травма або відсутність емоційної підтримки, можуть призвести до девіантних моделей поведінки в дорослому житті.

Для подолання внутрішнього конфлікту і тривоги людина може використовувати різні механізми захисту, такі як проекція, регресія, раціоналізація тощо. Наприклад, особа може проєктувати свої агресивні імпульси на інших, вважаючи, що саме вони є агресорами, а не усвідомлюючи власну роль у конфлікті.

Психоаналітична терапія спрямована на вивчення несвідомих конфліктів і їх впливу на поведінку. За допомогою методів, таких як вільні асоціації, аналіз снів та інтерпретація захисних механізмів, терапевт допомагає пацієнту усвідомити свої приховані бажання і конфлікти, що може зменшити або усунути девіантні поведінкові моделі.

Психоаналітики різних етапів розвитку цієї теорії розглядали девіантну поведінку з різних перспектив, акцентуючи увагу на різних аспектах психіки. Ось кілька відомих психоаналітиків і їхній внесок у розуміння девіацій:

1. Зігмунд Фрейд

- Теорія інстинктів: Фрейд вважав, що девіантна поведінка може бути

наслідком незадоволення базових інстинктів, зокрема сексуальних (лібідо) та агресивних (танатос). Він акцентував на важливості несвідомих імпульсів і їх впливу на свідомі рішення.

- Конфлікти між структурами особистості: Фрейд визначав, що конфлікти між Ід, Его та Суперего можуть призводити до девіацій, коли особа не може знайти збалансоване рішення для задоволення своїх потреб.

2. Карл Юнг

- Архетипи та колективне несвідоме: Юнг розглядав, як колективні символи і архетипи можуть впливати на поведінку індивідів. Девіація могла проявлятися як відхилення від соціально прийнятних норм через відсутність усвідомлення особистісних архетипів.

- Тінь: Юнг ввів поняття "тіні", що означає несвідомі аспекти особистості, які особа не визнає. Тінь може містити агресивні або ірраціональні імпульси, які, якщо їх не інтегрувати, можуть призводити до девіантної поведінки.

3. Анна Фрейд

- Механізми захисту: Анна Фрейд акцентувала увагу на механізмах захисту, які використовують особи для уникнення внутрішнього конфлікту. Вона стверджувала, що деструктивна поведінка може бути результатом надмірного використання певних механізмів, таких як регресія чи заперечення.

- Розвиток особистості: Анна Фрейд також досліджувала, як етапи розвитку особистості можуть впливати на формування девіантних поведінкових моделей.

4. Мелані Кляйн

- Психологія об'єктів: Кляйн зосередилася на ранніх етапах розвитку дитини і взаєминах з матір'ю як основі для формування особистості. Вона вважала, що порушення цих первинних зв'язків можуть призводити до патологічних поведінкових проявів, таких як девіації.

5. Еріх Фромм

- Соціальна психологія: Фромм вважав, що соціальні та економічні умови можуть викликати девіантну поведінку, оскільки особа може відчувати себе відчуженою або безпорадною в сучасному світі. Він акцентував на тому, як

соціальна ізоляція може призвести до девіацій.

6. Альфред Адлер

- Комплекс неповноцінності: Адлер звертав увагу на те, як почуття неповноцінності можуть формувати девіантну поведінку. Він вважав, що спроби компенсувати ці почуття можуть призводити до агресивних або асоціальних дій.

Ці вчені, кожен по-своєму, внесли важливий вклад у розуміння девіантної поведінки через призму психоаналізу, пропонуючи різні концепції та підходи для пояснення цього явища [42].

Отже, психоаналітичний підхід підкреслює важливість несвідомих процесів, конфліктів у структурі особистості та раннього досвіду у формуванні девіантної поведінки. Це дозволяє краще зрозуміти причини такої поведінки і шляхи її корекції через терапевтичні методи.

Еріх Фромм, німецький соціальний психолог і психоаналітик, розглядав девіантну поведінку у контексті соціальних і економічних умов, а також внутрішніх психологічних конфліктів. Його підхід можна окреслити такими основними аспектами:

1. Відчуження і ізоляція

Фромм вважав, що у сучасному суспільстві багато людей страждають від відчуження, яке виникає внаслідок індивідуалізації та втрати спільноти. Це відчуження може призводити до відчуття безсилля та безнадії, що, в свою чергу, сприяє розвитку девіантної поведінки як способу протесту чи пошуку ідентичності.

2. Соціальна несправедливість

Фромм акцентував увагу на соціально-економічних умовах, які можуть сприяти девіаціям. Він вважав, що нерівність у суспільстві, економічна експлуатація та відсутність можливостей можуть спонукати людей до девіантних дій як засобу боротьби за справедливість або намагання покращити своє становище.

3. Психологічні потреби

Фромм вважав, що люди мають основні психологічні потреби, такі як

потреба в любові, приналежності та самореалізації. Якщо ці потреби не задовольняються, індивіди можуть шукати альтернативні способи їх задоволення, навіть якщо ці способи є соціально неприйнятними або девіантними.

4. Вибір між свободою і авторитаризмом

Фромм пропонував концепцію, що люди можуть відчувати страх перед свободою, що веде до авторитарного стилю життя. У відповідь на цей страх люди можуть приймати девіантну поведінку, яка, хоча й є небезпечним способом самовираження, може бути спробою відстояти свою незалежність або протестувати проти обмежень.

5. Агресія та потяги

Фромм розглядав агресію як одну з основних рис людської природи, яка може бути спрямована на інших або на себе. У ситуаціях, коли особа відчуває безвихідь або приниження, агресивна поведінка може виявитися у формі девіацій.

6. Патологічна культурна середовище

Фромм підкреслював, що культурні норми та цінності можуть мати значний вплив на формування девіантної поведінки. У суспільствах, де панують насильство, агресія або матеріалізм, девіації можуть вважатися прийнятними або навіть бажаними [41].

Таким чином, Еріх Фромм пояснює девіантну поведінку як наслідок складної взаємодії між внутрішніми психологічними потребами особи і зовнішніми соціальними умовами, підкреслюючи значення соціального контексту і економічних факторів.

Віктор Франкл, австрійський психіатр і засновник логотерапії, розглядав девіантну поведінку через призму людського пошуку сенсу і значення в житті. Його підхід можна окреслити такими основними аспектами [35]:

1. Пошук сенсу

Франкл вважав, що однією з основних рушійних сил у житті людини є прагнення до сенсу. Якщо особа не знаходить сенс у своєму житті, це може

призводити до відчуття безглуздості, що, в свою чергу, може спонукати до девіантної поведінки як спроби заповнити цю прогалину.

2. Криза і екзистенційний вакуум

Франкл підкреслював, що в умовах соціальних і економічних змін люди можуть відчувати кризу, що веде до екзистенційного вакууму — стану, в якому відсутні ясні цілі і цінності. Цей вакуум може штовхати людей до поведінки, яка вважається девіантною, оскільки вони шукають способи вираження своєї ідентичності та задоволення своїх потреб.

3. Сенс у стражданні

Франкл вірив, що навіть у найважчих умовах люди можуть знаходити сенс. Якщо особа переживає страждання, вона може обрати шлях, який веде до конструктивних або деструктивних наслідків. Якщо страждання не трансформується у позитивний досвід або не має сенсу, це може призводити до девіантної поведінки.

4. Свобода вибору

Франкл акцентував на важливості свободи вибору, навіть у найскладніших ситуаціях. Він вважав, що люди завжди мають можливість вибирати свою реакцію на обставини. Тому, навіть якщо особа опиняється в складних умовах, її вибір може визначати, чи буде вона шукати конструктивні рішення, чи впадати в девіантну поведінку.

5. Відсутність мети

Франкл вказував на те, що відсутність мети і спрямованості в житті може призводити до девіантних дій. Якщо індивід не має чітких життєвих цілей або не може їх досягти, він може звертатися до девіантної поведінки як способу втечі або протесту.

6. Соціальна ізоляція

Франкл вважав, що соціальна ізоляція може бути потужним фактором, що сприяє девіантній поведінці. Відсутність підтримки з боку родини, друзів або спільноти може призводити до почуття самотності, що в свою чергу може стимулювати девіантні дії [42].

Отже, Віктор Франкл пояснює девіантну поведінку як наслідок глибоких екзистенційних криз, відсутності сенсу, свободи вибору і соціальної ізоляції. Його підхід підкреслює важливість пошуку сенсу в житті як ключового елемента психічного здоров'я і благополуччя.

Аарон Бек, американський психіатр і засновник когнітивної терапії, розглядав девіантну поведінку в контексті когнітивних процесів і структур. Ось ключові аспекти його підходу до пояснення девіантної поведінки:

1. Когнітивні спотворення

Бек підкреслював, що девіантна поведінка часто виникає внаслідок когнітивних спотворень — неправильних або ірраціональних думок, які формують сприйняття індивіда про себе, інших людей і світ загалом. Ці спотворення можуть призводити до хибних висновків і, відповідно, до деструктивної поведінки.

2. Негативні автоматичні думки

Він описував поняття «негативні автоматичні думки» — ті спонтанні, іноді невідомі думки, які виникають у людини в певних ситуаціях. Наприклад, людина може мати думки на зразок «Я ніколи не зможу цього зробити» або «Ніхто мене не любить», які можуть спонукати до девіантних дій.

3. Вплив особистого досвіду

Бек акцентував увагу на тому, що девіантна поведінка може бути наслідком особистого досвіду та ранніх травм. Наприклад, травматичні події можуть формувати негативні переконання про себе, які потім можуть проявлятися у вигляді девіантних дій.

4. Проблеми в міжособистісних стосунках

Бек також вважав, що проблеми у міжособистісних стосунках можуть бути джерелом девіантної поведінки. Невміння або нездатність встановлювати здорові стосунки можуть призводити до почуття ізоляції і, як наслідок, до девіацій.

5. Соціальний контекст

Аарон Бек визнавав, що соціальний контекст і оточення також відіграють

важливу роль у формуванні девіантної поведінки. Наприклад, оточення, яке не підтримує позитивні цінності або ставить під загрозу психічне здоров'я індивіда, може стимулювати девіації.

6. Когнітивна терапія

Бек розробив методи когнітивної терапії, які спрямовані на зміну негативних думок і переконань. Його підхід передбачає виявлення і корекцію когнітивних спотворень, що можуть бути джерелом девіантної поведінки. Завдяки цьому пацієнти можуть набути нових способів мислення та поведінки.

Таким чином, Аарон Бек розглядав девіантну поведінку як наслідок когнітивних спотворень, особистісного досвіду та міжособистісних проблем, акцентуючи увагу на важливості усвідомлення і корекції цих процесів для досягнення позитивних змін у поведінці [17].

Детермінанти девіантної поведінки в молодіжному середовищі є складним і багатогранним явищем, що вимагає комплексного підходу до розуміння причин і факторів, які формують таку поведінку. Дослідження цих детермінант дозволяє виявити ключові аспекти соціалізації молоді, впливи різних середовищ, а також особистісні характеристики, що можуть призводити до відхилень у поведінці.

Соціально-економічні фактори

- Бідність і соціальна нерівність: Молоді люди, які виходять із соціально незахищених сімей, частіше стикаються з проблемами, що можуть призвести до девіантної поведінки, такими як безробіття, бідність і відсутність доступу до якісної освіти та соціальних послуг.
- Економічна нестабільність: В умовах економічних криз молодь може відчувати безвихідь, що призводить до девіантних дій, як-от крадіжки або наркоманія.

Сімейні фактори

- Сімейне виховання: Негативні сімейні умови, такі як насильство, алкогольна залежність батьків, відсутність емоційної підтримки, можуть сприяти формуванню девіантної поведінки у дітей і підлітків.

- Моделі поведінки батьків: Діти, які спостерігають агресію чи правопорушення з боку батьків, можуть наслідувати такі моделі поведінки.

Психологічні фактори

- Індивідуальні особливості: Наявність психічних розладів, низька самооцінка, емоційна нестабільність або поведінкові розлади можуть робити молодь більш вразливою до девіацій.
- Когнітивні особливості: Спосіб мислення, який фокусується на негативах або має песимістичний погляд на життя, також може призводити до девіантних дій.

Соціальні та культурні фактори

- Вплив ровесників: Молодь піддається сильному впливу своїх однолітків. Бажання бути прийнятим у групі може змушувати молодь брати участь у небезпечних або незаконних діяльностях.
- Культура та субкультури: Наявність субкультур, які схвалюють девіантну поведінку (наприклад, культ насильства чи вживання наркотиків), може значно вплинути на формування девіантних тенденцій.

Соціальні умови та середовище

- Вулиця і міське середовище: Молодь, що виростає в неблагополучних районах, де поширені злочинність і насильство, частіше стає жертвою або учасником девіантної поведінки.
- Освітнє середовище: Якість освіти, взаємини з вчителями і однокласниками також відіграють важливу роль. Неприйняття або булінг у школі можуть підштовхувати молодь до девіантних дій.

Мас-медіа та технології

- Вплив ЗМІ: Телебачення, Інтернет і соціальні мережі можуть пропагувати моделі девіантної поведінки, формуючи у молоді сприйняття норми.
- Відеоігри: Існує думка, що певні види відеоігор, які містять насильство, можуть збільшувати ймовірність агресивної поведінки [28].

Девіантна поведінка в молодіжному середовищі є результатом взаємодії багатьох детермінантів, які охоплюють соціально-економічні, сімейні,

психологічні, культурні, освітні та медійні аспекти. Для ефективного запобігання девіаціям необхідно розвивати комплексні програми підтримки молоді, спрямовані на зміцнення сімейних стосунків, покращення економічних умов, забезпечення доступу до якісної освіти та активне залучення молоді до конструктивної соціальної діяльності [21].

Екологічна ситуація може суттєво впливати на девіантну поведінку молоді через різні аспекти, пов'язані з фізичним, психологічним та соціальним середовищем, у якому вона живе. Ось кілька ключових напрямків цього впливу:

Фізичне середовище

- **Забруднення довкілля:** Погіршення якості повітря, води та ґрунту може призводити до погіршення здоров'я молоді, що, в свою чергу, може впливати на її поведінку. Наприклад, хронічні захворювання або психічні розлади, спричинені забрудненням, можуть підвищувати ймовірність девіантної поведінки.

- **Небезпечні умови життя:** Молодь, що живе в неблагополучних районах, може бути підвищено піддана насильству, криміналу та іншим формам девіації. Відсутність безпечного простору для проживання може сприяти формуванню агресивних чи антисоціальних моделей поведінки.

Соціальні та економічні чинники

- **Соціальна нерівність:** Екологічні проблеми часто тісно пов'язані з соціальною нерівністю. Молодь, що виходить із соціально вразливих груп, може відчувати безвихідь та фрустрацію, що призводить до девіантної поведінки.

- **Втрата робочих місць і економічна нестабільність:** Екологічні катастрофи можуть призвести до втрати робочих місць і економічної нестабільності, що негативно впливає на психоемоційний стан молоді, змушуючи її шукати альтернативні шляхи задоволення своїх потреб, іноді через девіантні дії [].

Психологічний вплив

- **Стрес і тривога:** Погіршення екологічної ситуації може викликати у молоді почуття тривоги, стресу та безвиході. Ці емоційні стани можуть спонукати до дій, які відхиляються від соціальних норм, наприклад, до вживання наркотиків або алкоголю.

- Психічне здоров'я: Дослідження вказують на зв'язок між екологічними стресорами та психічними розладами, що можуть призводити до девіантної поведінки.

Культурні та соціальні зміни

- Зміна цінностей: Екологічні проблеми можуть змінити цінності та норми молоді. У деяких випадках це може призвести до формування субкультур, що пропагують девіантні форми поведінки як спосіб протесту проти системи або соціальної нерівності.

- Активація соціальних рухів: Екологічні кризи можуть спонукати молодь до участі в протестах або соціальних рухах, які іноді можуть переходити в агресивні дії.

Вплив мас-медіа

- Інформаційний фон: Зростаюча увага до екологічних проблем у мас-медіа може формувати у молоді відчуття безвиході чи гніву. Ці емоції можуть бути виявлені через девіантну поведінку, як-от вандалізм або насильство під час акцій протесту [11].

Екологічна ситуація впливає на девіантну поведінку молоді через комплексне поєднання фізичних, соціальних, психологічних і культурних чинників. Для зменшення ризиків девіації необхідно працювати над покращенням екологічних умов, соціальної справедливості та підтримки психічного здоров'я молоді. Це включає програми освіти, підтримки спільноти та інтеграцію молоді в активну соціальну діяльність, що сприяє позитивним змінам у суспільстві.

Серед соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки особистості слід насамперед зазначити особливості взаємодії особи з сім'єю, зокрема досвід спілкування з батьками в дитинстві.

Сім'я, у порівнянні з іншими соціальними інститутами, має особливості, що впливають на успішність соціалізації дитини: вона охоплює всі форми життєдіяльності людини через свої функції, фактично являє собою міні-суспільство, з якого виникає вся соціальна взаємодія; включеність дитини в сім'ю

з моменту народження, формування в сім'ї перших уявлень про добро і зло, про гарне і погане, коли дитина є найбільш чутливою до виховних впливів; сім'я є першим зв'язком між людиною і суспільством, що передає від покоління до покоління генетичний код і соціальні цінності, які на суб'єктивному рівні виступають як ціннісні орієнтації членів сім'ї; постійний контакт людей різних статей, віку і життєвого досвіду сприяє інтеріоризації норм і моделей поведінки, насамперед батьків, а вже потім інших людей поза сім'єю [39].

Емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, заснований на любові і симпатії, створює сприятливі умови для формування неусвідомлюваних соціально-психологічних механізмів впливу, таких як наслідування, навіювання і психічне зараження. При цьому емоційний контекст впливає на формування почуття задоволення (або незадоволення) собою та навколишнім світом.

Я-образ і самооцінка, що навіюються дитині, можуть бути як позитивними, коли їй кажуть, що вона хороша, добра і розумна, так і негативними, коли дитині навіюють, що вона погана, зла або дурна. У результаті дитина або погоджується з думкою батьків, або, частіше, виявляє агресію проти неї.

Батьки можуть впливати на формування Я-образу дитини також через стимулювання такої поведінки, яка може підвищити чи знизити її самооцінку, змінити її сприйняття самої себе. Це може відбуватися, наприклад, внаслідок орієнтації дитини на досягнення певних цілей і стандартів.

Якщо цілі та плани відповідають реальним психофізіологічним та психологічним можливостям дитини, її схильностям і інтересам, це створює ситуацію успіху, яка сприяє формуванню позитивного Я-образу і підвищенню самоповаги. Натомість, якщо цілі не відповідають цим можливостям, невдача може призвести до втрати самоповаги, невпевненості, тривожності тощо.

Отже, до соціальних чинників девіацій у поведінці особистості можна віднести культ насильства, що утвердився в сучасному мистецтві, а також лібералізацію статевої моралі. У цьому контексті особливу роль відіграють засоби масової комунікації, які представляють велику кількість фільмів, пісень та інших творів, що містять сцени насильства та аморальної поведінки, що

негативно впливають на духовний світ особистості [31].

Серед соціально-психологічних чинників девіантної поведінки особистості слід насамперед зазначити особливості взаємодії з сім'єю, зокрема досвід спілкування з батьками в дитинстві.

Для оцінки педагогічних чинників розвитку особистості дитини є такі параметри:

- характер виховання (може бути орієнтоване на дитину, стабільне та позитивне; нестійке, суперечливе; байдужим або вороже, що негативно впливає на дитину);
- характер освітньої роботи з дітьми (особистісно-орієнтована, розвивальна; репродуктивно-адаптивна, малоефективна; інформаційно-репродуктивна, неефективна) [2].

Ці чинники впливають на розвиток дитини не безпосередньо, а через її внутрішню позицію, яка може проявлятися у взаємодії, відносній незалежності, опірності; або ж у вигляді протидії, гіпернезалежності, негативізму, впертості; або бездіяльності, гіперзалежності, нестійкості, конформізму.

Важливу роль також відіграє ставлення педагога до дитини з девіантною поведінкою. Ірина Козубовська та Ганна Товканець — українські вчені, які займалися дослідженнями у сфері психології, соціології та педагогіки, зокрема, вивчаючи питання девіантної поведінки молоді та фактори, що її спричиняють. Дослідники виявили, що девіантна поведінка молоді має багатофакторну природу, що включає:

- Соціально-економічні чинники: Бідність, безробіття, соціальна нерівність впливають на молодь, провокуючи девіантні вчинки як спосіб виживання або протесту.
- Психологічні аспекти: Високий рівень стресу, тривожності та депресії серед молоді сприяє розвитку девіантної поведінки.
- Вплив соціального середовища: Сімейні стосунки, освітнє середовище та однолітки також мають значний вплив на формування девіантної поведінки.

Автори дослідження запропонували ряд рекомендацій щодо корекції девіантної поведінки молоді:

- Соціальна робота: Запровадження програм соціальної роботи з молоддю, спрямованих на запобігання девіації через активну участь у житті громади.
- Освіта та просвіта: Проведення освітніх кампаній, які допомогли б молоді зрозуміти наслідки своїх дій та розвинути навички критичного мислення.
- Психологічна підтримка: Забезпечення доступу до психологічних консультацій для молоді, що переживає стрес або інші проблеми, пов'язані з девіантною поведінкою.

Дослідження І. Козубовської та Г. Товканець зробило важливий внесок у розуміння природи девіантної поведінки молоді. Воно показало, що проблема є складною і вимагає комплексного підходу до її вирішення, включаючи соціальні, економічні та психологічні аспекти. Результати дослідження можуть слугувати основою для подальших наукових розробок і практичних програм, спрямованих на покращення ситуації серед молоді [32].

У становленні та розвитку девіантної поведінки важливу роль відіграють особливості локусу контролю та рівень самоповаги особистості, що особливо проявляються в підлітковому віці. Згідно з теорією девіантної поведінки, відхилення від загальноприйнятих норм може розглядатися як спосіб підвищення самоповаги та психологічного самозахисту. Кожна людина прагне мати позитивний Я-образ, і низька самоповага сприймається як психотравмуючий стан, від якого особистість намагається позбутися. Це спонукає до вчинків, які спрямовані на підвищення рівня самоповаги шляхом подолання виявлених недоліків [37].

Проте це властиве не всім. Деякі люди мають негативне самосприйняття, що виявляється у: 1) стійкому переконанні у відсутності особистісноцінних якостей або здатності здійснювати значущі вчинки; 2) сприйнятті ставлення від значущих осіб як недоброзичливого або негативного; 3) браку механізмів психологічного захисту, які допомагають пом'якшити сприйняття негативних

ситуацій або невміння їх ефективно використовувати.

В результаті така особистість стикається з вибором: або далі переживати негативні емоції через невідповідність вимогам та нормам, або шукати способи підвищення самоповаги через поведінку, що йде проти цих норм. У цьому випадку бажання відповідати очікуванням суспільства зменшується, а прагнення уникати їх зростає. Нова негативна соціальна ідентичність формує нові критерії самооцінки: те, що було поганим у системі загальноприйнятих норм, стає позитивним у системі антинорм. Таким чином, виникає порочне коло: здійснюючи антинормативні вчинки, особистість привертає увагу, що підвищує її самоповагу. У цьому процесі формується негативне ставлення до санкцій з боку «нормальних» людей, що веде до зменшення спілкування з ними, одночасно активізуючи взаємодію з девіантним середовищем, де девіантні вчинки схвалюються, закріплюючи відповідну мотивацію поведінки та особистісний сенс такої поведінки [31].

Отже, на основі теоретичних підходів основних напрямків психології можна виокремити такі групи чинників, що детермінують девіантну поведінку: соціальні, соціально-психологічні, педагогічні та індивідуально-психологічні.

Висновки до Розділу 1

Визначення поняття «девіантна поведінка» неможливе без аналізу сутності та ролі соціальних норм поведінки людини. Згідно з психологічною енциклопедією (2006), поведінка розглядається як активність живих організмів, що спрямована на адаптацію до навколишнього середовища та задоволення потреб. У зовнішньому плані поведінка проявляється у послідовних діях, що здійснюються в безпосередньому контакті з предметами оточення, а основою такої поведінки є актуальні потреби живих організмів.

Девіантна поведінка – це дії людини (девіанта), які порушують офіційно встановлені в суспільстві або неофіційні норми, що призводять до покарання, ізоляції, виправлення або лікування.

Діагностика девіантної поведінки часто ускладнюється суб'єктивними

причинами, оскільки бажання визнати відхилення будь-якої поведінки призводить до ігнорування основного принципу діагностики. Девіантна поведінка – це не лише поведінка, яка відрізняється від норм або прийнятих стандартів, але й така, що не відповідає соціальним очікуванням. Соціальні очікування формуються на основі соціального положення людини, її етнічної та культурної приналежності, віку, статі, професії тощо.

Таким чином, до соціальних чинників девіацій у поведінці особистості можна віднести культ насильства, що утвердився в сучасному мистецтві, та лібералізацію статевої моралі. Особливу роль відіграють засоби масової комунікації, які демонструють велику кількість фільмів, пісень тощо зі сценами насильства та аморальної поведінки, негативно впливаючи на духовний світ особистості. Також важливими є особливості взаємодії особистості з сім'єю, зокрема досвід спілкування з батьками в дитинстві.

Розділ 2.

Емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей вияву девіантної поведінки у студентської молоді

2.1. Обґрунтування та методика дослідження

Процеси трансформації, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, що означають перехід до нової моделі розвитку, супроводжуються глибокою кризою, яка охопила всі сфери життя. Українське суспільство наразі переживає ціннісно-нормативну дезінтеграцію, або соціальну аномію, що полягає у тому, що старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не встановилися. Ця аномія проявляється як на макро-, так і на мікросоціальному рівнях. Водночас соціальний простір заповнюється як традиційними, так і девіантними цінностями, а велика частина індивідів порушує або ігнорує існуючі норми права та моралі. У кризовій ситуації особистість стикається з труднощами у виборі цінностей, пріоритетів та засобів адаптації, і ця проблема особливо гостро проявляється серед молоді.

Формування першого покоління незалежної України відбувалося переважно в умовах негативної соціально-економічної ситуації 90-х років XX століття, що призвело до маргіналізації значної частини молоді та девіації її поведінки. Складна етнополітична ситуація, неналежне виховання в родині та економічна криза найбільше впливають на підростаюче покоління. Зовнішні і внутрішні деструктивні сили намагаються скористатися цією ситуацією, маніпулюючи молоддю та її поведінкою.

Робоча гіпотеза нашого дослідження полягає в тому, що на прояв девіантної поведінки серед студентської молоді найбільше впливають соціально-психологічні фактори, такі як місце навчання, соціально-культурний рівень сім'ї та особистісні властивості й риси індивіда.

У процесі дослідження були використані такі методики:

1. Діагностика схильності до конфліктної поведінки (за К. Томасом). Ця методика служить для вивчення бажаних способів поведінки молоді в конфліктних ситуаціях та визначення стилю їхньої поведінки. К. Томас акцентує

увагу на зміні традиційного підходу до конфліктів. Він зазначає, що на ранніх етапах їхнього вивчення широко використовувався термін «вирішення конфліктів», який передбачає, що конфлікти можна та потрібно усувати. Основною метою цього процесу є досягнення гармонії у стосунках та управління ними. К. Томас вважає важливим досліджувати, які форми поведінки є типовими для людей у конфліктних ситуаціях, які з них є більш продуктивними чи деструктивними, а також як стимулювати продуктивну поведінку.

Для опису типів поведінки в конфліктних ситуаціях К. Томас застосовує двомірну модель регулювання конфліктів, в основі якої лежать кооперація, що стосується уваги до інтересів інших учасників конфлікту, та напористість, що акцентує захист власних інтересів. Відповідно до цих вимірів, він виділяє такі способи врегулювання конфліктів:

1. Змагання (конкуренція) — прагнення задовольнити свої інтереси за рахунок іншого;
2. Пристосування — жертва власних інтересів на користь іншого;
3. Компроміс;
4. Уникнення — відсутність прагнення до кооперації і досягнення власних цілей;
5. Співробітництво — коли учасники конфлікту знаходять рішення, що задовольняє інтереси обох сторін.

К. Томас стверджує, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху. У випадках конкуренції, пристосування чи компромісу або одна сторона виграє, а інша програє, або обидві програють, поступаючись своїми інтересами. Тільки в ситуації співробітництва обидві сторони отримують вигоду.

У своєму опитувальнику для визначення типових форм поведінки К. Томас описує кожен з п'яти зазначених варіантів за допомогою 12 суджень про поведінку особи в конфліктній ситуації. Ці судження групуються в 30 пар, і респонденту пропонується вибрати те, що найбільше відповідає його поведінці.

2. Методика для визначення схильності до девіантної поведінки (М. Горська) має на меті виявлення індивідуальної схильності до девіантних вчинків

і розрахована на осіб віком від 14 років. У методиці представлено 40 тверджень і 4 шкали: тривожність, фрустрація, агресія та ригідність.

3. Опитувальник акцентуації характеру Леонгарда-Шмішека використовується для дослідження акцентуацій особистості. Цей опитувальник реалізує типологічний підхід до вивчення особистісних рис, ґрунтуючись на концепції «акцентуйованих особистостей» К. Леонгарда, який стверджує, що властивості особистості можна розділити на основні та додаткові. Основні риси формують «ядро» особистості, а їх яскраве вираження перетворює ці риси на акцентуації характеру. Особи, в яких основні риси є виразно вираженими, називаються акцентуйованими. Опитувальник, опублікований Г. Шмішеком у 1970 році, містить 10 шкал, що відповідають типам акцентуації, виділеним Леонгардом, та складається з 88 питань, на які потрібно відповісти «так» або «ні». За допомогою цього інструменту виявляються десять типів акцентуації: гіпертимний, збудливий, емотивний, дистимічний (депресивний), невротичний (тривожно-боязкий), інтроєктивний (афективно-екзальтований), циклотимічний (афективно-лабільний), застрягаючий (параноїдальний), педантичний (ригідний) і демонстративний.

4. Методика діагностики схильності до пошуку гострих відчуттів (М. Цукермана) використовується для дослідження рівня потреби в нових враженнях серед підлітків і дорослих. Пошук нових відчуттів є важливим для особи, оскільки він стимулює емоції і уяву, сприяє розвитку творчого потенціалу, що веде до особистісного зростання.

5. Анкетування респондентів проводиться за соціально-психофізіологічними параметрами: вік, стать, місце навчання (професійно-технічне училище, вищий навчальний заклад). Опитані розділені на 4 групи за такими критеріями: а) не схильні до шкідливих звичок, б) не палять, але вживають слабоалкогольні напої, в) палять і вживають міцні напої, г) вживають інші психоактивні речовини.

У дослідженні взяли участь здобувачі професійного коледжу № 20 міста Львова та здобувачі Львівського державного університету внутрішніх справ.

Середній вік опитаних становить 18 років. За статевою ознакою респонденти розподілилися так: 45 % дівчат і 55 % хлопців (табл. 1).

Таблиця 1

**Особливості вибіркової сукупності за гендерною, віковою ознаками,
місцем навчання**

№	Показники	Стать		Всього	
		хлопці	дівчата	Здобувачі ЗВО	Здобувачі коледжу
1.	осіб	40	37	46	31
2.	%	52	48	59	41

2.2. Порівняльний аналіз результатів описової статистики

Згідно з результатами соціально-психологічного анкетування, учасників дослідження було розподілено на чотири групи (табл. 2). Таким чином, було виявлено, що здобувачі професійного коледжу більше схильні до девіантної поведінки, зокрема до хімічних адикцій (вживання алкоголю, куріння тощо), ніж здобувачі закладів вищої освіти.

Таблиця 2

Усереднені показники результатів анкетування(%)

Шкали	1 гр	2 гр	3 гр	4 гр
	Не схильні до <u>девіації</u>	Вживання слабоалкогольних напоїв, проте не <u>палють</u>	Вживають міцні напої та <u>палють</u>	Вживають ін. <u>пс.</u> активні речовини
Здобувачі ЗВО	34	41	21	4
Здобувачі коледжу	17	31	46	6

Ми пов'язуємо це з кількома факторами. Рівень поширення девіантної поведінки значною мірою залежить від процесу соціалізації особистості, тобто від інтеграції індивіда в суспільне життя та засвоєння цінностей суспільства. Загальноприйнято вважати, що основними інститутами соціалізації є сім'я та

школа. До них можна також додати суспільні інститути, які організовують вільний час індивіда, а також численні неформальні молодіжні групи. Ставши членом такої групи, особистість засвоює її субкультуру, а в разі асоціальної спрямованості – також і стереотипи девіантної поведінки. Основним мотивом перших девіантних вчинків чи правопорушень у таких випадках є прагнення здобути авторитет серед більш "благополучних" членів групи та самоствердження в новій соціальній ролі. Згодом, у міру накопичення асоціального досвіду, девіантні дії набувають стереотипного характеру.

Далі ми проаналізуємо результати «Методики визначення схильності до девіантної поведінки» М. Горської (табл. 3).

Таблиця 3

Показники схильності девіацій (%)

№ п/п	Показник схильності до девіантної поведінки	Здобувачі ЗВО	Здобувачі коледжу
1.	Низький рівень (0-38 балів)	84	46
2.	Рівень, що потребує уваги до особистості (39-45 балів)	12	41
3.	Високий рівень, потрібна корекційна робота (46 балів і вище)	54	13

Встановлено, що здобувачі Львівського державного університету внутрішніх справ мають меншу схильність до девіантної поведінки (5 %) в порівнянні зі студентами Вищого професійного коледжу (15 %). Це може бути пов'язано з рівнем культури, виховання та обізнаності щодо власної психогігієни.

Тепер проаналізуємо результати за показниками чотирьох шкал цієї методики. Розподіл загальної кількості студентів за шкалою тривожності представлений у таблиці 4.

Таблиця 4

Показники тривожності (%)

№ п/п	Показник схильності до девіантної поведінки	Здобувачі ЗВО	Здобувачі коледжу
1.	Низький рівень (0-7 балів)	11	6
2.	Середній рівень (8-11 балів)	56	24
3.	Високий рівень (12-16 балів)	21	31
4.	Дуже високий рівень (17 балів і вище)	14	39

Шкала тривожності оцінює рівень схильності індивіда до відчуття тривоги, вказуючи на його емоційний дисбаланс. Така особа постійно переживає страх, що може зробити щось неправильно. За цим показником здобувачі ВПУ демонструють вищу тривожність.

Розподіл загальної кількості студентів за шкалою фрустрації представлений у таблиці 5.

Таблиця 5

Показники фрустрації (%)

№ п/п	Показник схильності до девіантної поведінки	Здобувачі ЗВО	Здобувачі коледжу
1.	Низький рівень (0-7 балів)	8	8
2.	Середній рівень (8-9 балів)	62	28
3.	Високий рівень (10-15 балів)	16	42
4.	Дуже високий рівень (16 балів і вище)	14	23

Шкала фрустрації оцінює рівень розчарування, яке виникає внаслідок реальних або уявних бар'єрів, що заважають досягненню цілей. Особи, які проявляють фрустрацію, зазвичай бояться невдач і можливих обманів, що призводить до нерішучості в їхніх діях. Здобувачі коледжу отримують вищі бали, ніж здобувачі університету.

Розподіл загальної кількості студентів за шкалою агресії представлений у таблиці 6.

Таблиця 6

Показники агресії (%)

№ п/п	Показник схильності до девіантної поведінки	Здобувачі ЗВО	Здобувачі коледжу
1.	Низький рівень (0-10 балів)	24	16
2.	Середній рівень (11-12 балів)	56	34
3.	Високий рівень (13-16 балів)	16	31
4.	Дуже високий рівень (17 балів і вище)	4	9

Шкала агресії виявляє підвищену психологічну активність і прагнення до лідерства через застосування сили щодо інших. Для осіб, схильних до суїцидальних думок, можливе зниження агресивності. Високі результати за цією шкалою не є несподіваними з огляду на вікову категорію респондентів. Отже, можна стверджувати, що агресивність властива молоді незалежно від навчального закладу. Однак здобувачі коледжу мають більш сприятливі соціально-психологічні умови для розвитку та прояву агресії.

Розподіл загальної кількості учнів за шкалою ригідності наведено у таблиці 7.

Таблиця 7

Показники ригідності(%)

№ п/п	Показник схильності до девіантної поведінки	Здобувачі ЗВО	Здобувачі коледжу
1.	Низький рівень (0-10 балів)	57	38
2.	Середній рівень (11-12 балів)	31	21
3.	Високий рівень (13-16 балів)	8	22
4.	Дуже високий рівень (17 балів і вище)	4	19

Шкала ригідності виявляє труднощі у зміні визначеної діяльності особою,

навіть коли така адаптація є необхідною. Молодому поколінню складно адаптуватися до умов, нав'язаних реальністю, і вони не здатні змінювати свої дії в різних ситуаціях. Такі особи не готові до змін у будь-яких обставинах.

Отримані результати свідчать про те, що здобувачі училищ більш схильні до девіантної поведінки в порівнянні зі студентами університетів. Тому, на нашу думку, для підтвердження достовірності результатів доцільно провести кількісний аналіз даних за допомогою математичних методів.

Тепер проаналізуємо результати за методикою К. Томаса «Діагностика схильності до конфліктної поведінки», яка дозволила визначити способи реагування студентів у конфліктних ситуаціях. Згідно з результатами тестування, респонденти були поділені на групи залежно від своїх стилів поведінки у конфлікті (табл. 8).

Таблиця 8

Порівняння показників реагування в конфлікті в здобувачів різних закладів освіти за тестом К. Томаса (%)

Шкали	Конкуренція	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Пристосування
Здобувачі колуджу	19	23	25	19	19
Здобувачі ЗВО	24	19	24	19	9

Коротко підсумуємо отримані результати. Людина, що обирає стиль суперництва, проявляє високу активність і прагне вирішувати конфлікт своїм шляхом. Вона не особливо зацікавлена у співпраці з іншими, вважаючи за краще приймати вольові рішення. Така особа намагається в першу чергу задовольнити свої власні інтереси, навіть за рахунок інших, примушуючи їх приймати своє рішення. Для досягнення мети використовуються її вольові якості. Цей стиль може бути ефективним, якщо людина має певну владу, проте не є оптимальним у міжособистісному спілкуванні. Встановлено, що здобувачі університету більше схильні до суперництва, ймовірно, через високий рівень конкуренції, пов'язаний

з їхніми майбутніми досягненнями.

Стиль уникнення, навпаки, проявляється, коли особа не відстоює свої права, не співпрацює з іншими для вирішення проблеми або просто ухиляється від конфлікту. Цей підхід може бути корисним у випадках, коли питання не є критично важливим або коли ситуація здається безвихідною. У таких випадках здобувачі університету частіше обирають уникати незначних питань.

Стиль пристосування передбачає, що особа діє спільно з іншими, не намагаючись захищати свої інтереси. Цей підхід є доречним, коли результат має більше значення для партнера, але не є критичним для цієї особи. Він також корисний, коли партнер має більшу владу. Поступаючи у своїх інтересах, особа може пом'якшити конфлікт. Виявлено, що здобувачі професійного коледжу готові жертвувати своїми інтересами.

Стиль співпраці передбачає активну участь у вирішенні конфлікту, при цьому особа прагне до співробітництва. Цей стиль вимагає складної та тривалої роботи, адже спочатку необхідно виявити потреби та інтереси всіх учасників конфлікту, а потім їх обговорити. Для успішного застосування цього стилю потрібно витратити час на пошук прихованих інтересів іншої сторони. Здобувачі коледжу виявляють більшу схильність до цього стилю під час вирішення конфліктних ситуацій.

При застосуванні стилю компромісу особа частково поступається своїми інтересами, щоб задовольнити іншу сторону, яка робить те ж саме. Такі дії можуть нагадувати співпрацю, але компроміс досягається на більш поверхневому рівні. Він часто є вдалим виходом або останньою можливістю знайти рішення. Результати показують, що незалежно від навчального закладу здобувачі схильні до компромісного вирішення питань.

Таким чином, більшість респондентів обирають компроміс при виникненні конфлікту. Проте здобувачі університету більше схильні до прояву суперництва та агресії, хоча загальний рівень девіантної поведінки у них нижчий, ніж у студентів професійного коледжу. Водночас стиль пристосування, який переважає у студентів коледжу, може впливати на прояви девіантної поведінки,

оскільки такі молоді люди намагаються адаптуватися до соціуму, який не завжди є соціально благополучним і може спонукати їх до неправильного вибору.

Результати опитувальника акцентуації характеру Леонгарда-Шмішека вказують на специфічні особливості характеру респондентів (рис. 1).

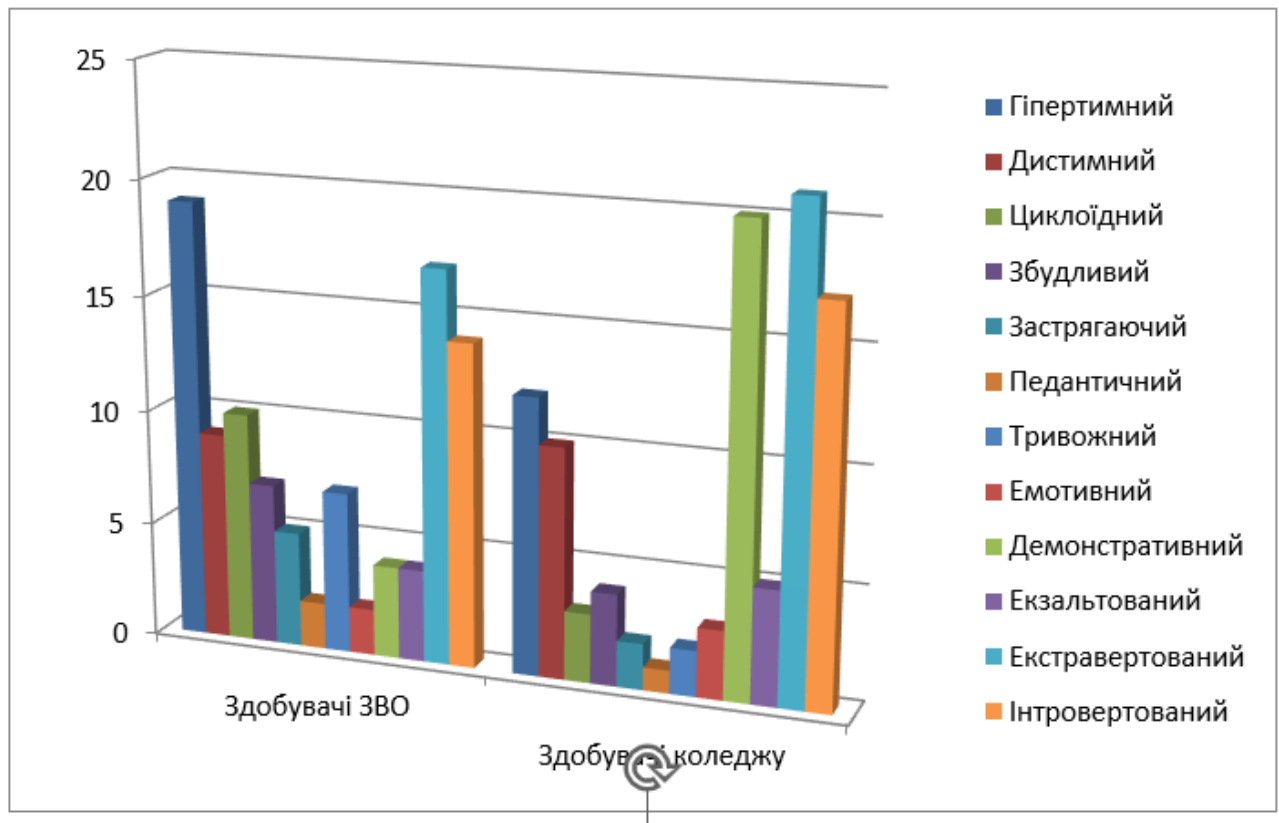

Рис. 1. Усереднені показники акцентуацій характеру здобувачів різних закладів освіти (%)

Отже, здобувачі вищого навчального закладу більш схильні до гіпертимної, екстравертованої та циклоїдної акцентуацій характеру. Це свідчить про їхню відкритість, контактність, емоційність і зміни настрою. У той же час здобувачі коледжу демонструють більшу схильність до екстравертованої, демонстративної та гіпертимної акцентуацій. Це означає, що представники коледжу є комунікабельними, прагнуть реалізуватися в обраній справі, бажають лідерства і мають схильність до провокування конфліктів, а також виявляють артистичні нахили. Крім того, у обох досліджуваних групах помітно проявляється демонстративна акцентуація, що може свідчити про специфічні психологічні особливості цієї вікової категорії.

Далі ми охарактеризуємо методику діагностики схильності до пошуку

нових відчуттів, запропоновану М. Цукерманом (рис. 2).

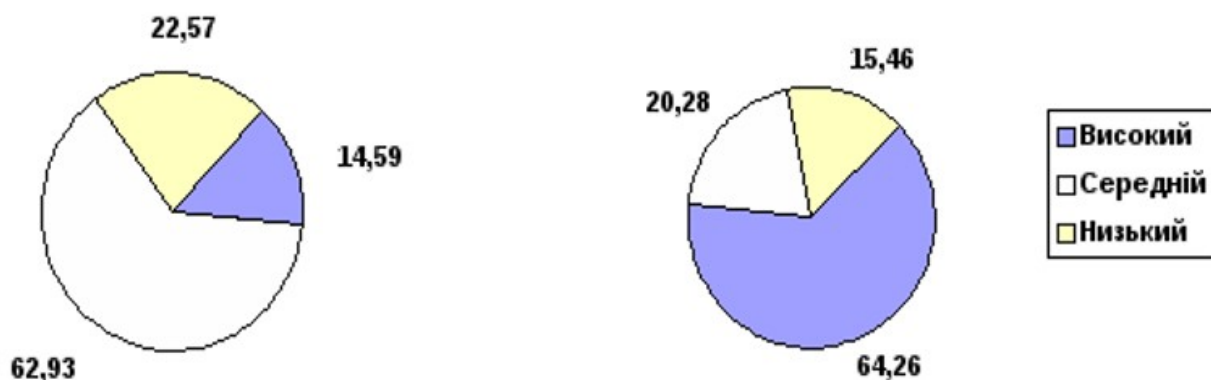

Рис. 2. Стан гострих потреб здобувачів різних закладів навчання

Порівняльний аналіз результатів показав, що здобувачі професійного коледжу мають більшу схильність до пошуку гострих відчуттів, що пов'язано з нудьгою, нестачею яскравих переживань та нових вражень. Вони прагнуть спробувати все в житті, отримати максимум задоволення та «вийти» з буденності – тобто ці емоційні стани викликають потребу в нових враженнях. Оскільки ця потреба є гіпертрофованою серед соціально дезадаптованих особистостей (аддиктивна поведінка є одним із проявів соціальної дезадаптації), нездатність задовольнити її соціально прийнятними способами призводить до прагнення відчувати ризик.

Далі розглянемо результати за іншими шкалами методики (табл. 9). Встановлено, що молодому поколінню притаманні пошуки нових вражень, відкриття нових горизонтів, освоєння нових територій, активна життєва позиція та лабільність. Однак здобувачі коледжу більше орієнтуються на подолання як реальних, так і уявних перешкод, що може спонукати їх до прояву конфліктної поведінки з метою урізноманітнення свого життя. Такі дії можуть відштовхувати оточуючих, призводячи до соціальної ізоляції та крайнощів. Здобувачі вищого навчального закладу також не терплять одноманітності, монотонності і рутини, тоді як показники шкали «пошук нових вражень» є схожими в обох досліджуваних групах.

**Усереднені значення показників пошуків гострих відчуттів серед
здобувачів різних освітніх закладів (%)**

Шкали	Здобувачі ЗВО	Здобувачі коледжу
Непереносимість <u>одноманіття</u>	31	24
Пошук нових вражень	28	32
Неадаптивне прагнення до труднощів	41	44

Девіантність поведінки також диференціюється залежно від типу соціальної норми, яку порушує індивід. Для детальнішого аналізу розглянемо статистично значимі результати нашого дослідження.

На основі отриманих даних було проведено порівняльний аналіз за t-критерієм Ст'юдента, у рамках якого виділили дві підгрупи: здобувачі закладів вищої освіти, які не схильні до шкідливих звичок (35 %), та здобувачі професійного коледжу, які палять і вживають алкоголь (45 %).

Аналіз показав статистично значимі відмінності в поведінково-особистісних параметрах між представниками обох груп. Зокрема, виявлено відмінності за шкалою «пошук гострих відчуттів» ($t=2,08$, $p<0,01$), «неадаптивне прагнення до труднощів» ($t=2,89$, $p<0,05$) та «пошук нових вражень» ($t=3,42$, $p<0,01$). Здобувачі коледжу більше прагнуть нових вражень, пригод та активно проводять вільний час, а також їм потрібно знаходити нові труднощі для подолання. Це пов'язано з бажанням відволіктися від дійсно важливих особистісних аспектів життя.

Крім того, ми виявили різницю за шкалою «непереносимість одноманіття» ($t=3,69$, $p<0,01$), яка є домінуючою серед студентів університету. Це свідчить про те, що студентське життя у вищому навчальному закладі є досить різноманітним, і, отже, здобувачі прагнуть насиченої діяльності.

Також були виявлені значущі відмінності за шкалами «суперництво» ($t=2,45$, $p<0,05$) та «співпраця» ($t=3,49$, $p<0,01$). Здобувачі університету

виявляють більшу схильність до суперництва, тоді як здобувачі коледжу більш схильні до співпраці в конфліктних ситуаціях.

Важливо зазначити, що існують відмінності за шкалами «демонстративність» ($t=3,27$, $p<0,01$) та «збудливість» ($t=2,32$, $p<0,05$), які виявилися більш притаманними студентам коледжу.

Також спостерігаються статистично значущі відмінності за шкалами «тривожність» ($t=3,54$, $p<0,01$), «агресія» ($t=3,28$, $p<0,01$) та «фрустрація» ($t=2,23$, $p<0,05$). З огляду на психологічний портрет осіб, схильних до девіантної поведінки, логічно, що здобувачі професійного коледжу виявляють вищий рівень агресії, тривоги та фрустрації. Ці показники формують особистість з нестійкою афективною сферою, що може провокувати адиктивну поведінку як захисний механізм серед молоді.

Таким чином, порівняльний аналіз виявив відмінності між студентами, які вживають різні психоактивні речовини, та тими, хто їх не вживає. Здобувачі коледжу мають більшу схильність до пошуку гострих відчуттів, тоді як здобувачі університету орієнтуються на суперництво в міжособистісних відносинах. Також слід відзначити, що оптанти, схильні до адиктивної поведінки, виявляють акцентуації характеру, такі як збудливість і демонстративність.

2.3. Кореляційний та факторний аналіз дослідження

Наступним кроком нашого дослідження ми провели кореляційний та факторний аналіз. В кореляційному аналізі нам проявились взаємозв'язки психодіагностики за критеріями «схильність до девіантної поведінки» у наших досліджуваних (табл. 10).

Таблиця 10

Кореляційний аналіз за критерієм «схильність до девіантної поведінки» з особистісними якостями здобувачів

Критерій діагностики	Коефіцієнт кореляції
тривожність	0,306
агресивність	0,206
гіпертимність	0,105
фрустрованість	0,238
пошук гострих відчуттів	0,325
педантичність	-0,158
екзальтованість	-0,272
уникнення	0,515
співпраця	-0,137

Отже, молоді люди, які схильні до девіантної поведінки, відзначаються такими рисами, як тривожність, агресивність, гіпертимність, фрустрація, прагнення до гострих відчуттів і ухилення від конфліктів у ситуаціях протистояння. Водночас вони не виявляють схильності до співпраці, педантичності чи екзальтованості. Розглянемо детальніше отримані результати.

Шкала «схильність до девіантної поведінки» має прямий кореляційний зв'язок із такими шкалами: «тривожність» ($r=0,306$, $p<0,01$), «агресивність» ($r=0,206$, $p<0,01$), «гіпертимність» ($r=0,105$, $p<0,05$), «фрустрація» ($r=0,238$, $p<0,01$), «пошук гострих відчуттів» ($r=0,325$, $p<0,01$) та «уникнення» ($r=0,108$, $p<0,05$). Ці зв'язки свідчать про те, що здобувачі, які проявляють девіантну поведінку, є емоційно нестабільними і агресивними, що викликає незадоволення їхнім внутрішнім станом і спонукає до крайніх вчинків, таких як вживання психоактивних речовин, пошук нових вражень та емоцій, а також намагання

уникати конфліктів.

Крім того, шкала «схильність до девіантної поведінки» має обернений кореляційний зв'язок зі шкалами: «педантичність» ($r=-0,158$, $p<0,01$), «екзальтованість» ($r=-0,272$, $p<0,01$) та «співпраця» ($r=-0,137$, $p<0,05$). Ці зв'язки вказують на те, що особи з девіантними проявами не відзначаються точністю, акуратністю та педантичністю у виконанні завдань і поведінці. Це закономірно, оскільки такі люди не проявляють афективної екзальтації, естетичних почуттів і не готові до співпраці в міжособистісних взаємодіях.

Далі розглянемо кореляційні взаємозв'язки за діагностичним критерієм «відсутність девіантних проявів».

Таблиця 11

Кореляційний аналіз за критерієм діагностики «відсутність девіантних проявів» з особистісними якостями здобувачів

Критерій діагностики□	Коефіцієнт кореляції□
співпраця□	0,284□
ригідність□	-0,156□
<u>дистимність</u> □	-0,234□
емотивність□	0,331□

Шкала «відсутність девіантних проявів» має прямий кореляційний зв'язок зі шкалами «співпраця» ($r=0,284$, $p<0,01$) та «емотивність» ($r=0,331$, $p<0,01$). Здобувачі, які не проявляють девіантної поведінки, намагаються досягти консенсусу у взаємодії з оточенням. Крім того, у таких людей емоційна чутливість часто виражається в різких змінах настрою через незначні причини для інших. Це впливає на їх працездатність і самопочуття. Їхня емоційна сфера є тонко організованою, вони здатні глибоко відчувати та переживати, що сприяє формуванню добрих стосунків із оточуючими.

У свою чергу, шкала «відсутність девіантних проявів» має обернений кореляційний зв'язок зі шкалами «ригідність» ($r=-0,156$, $p<0,05$) та «дистимність» ($r=-0,234$, $p<0,01$). Це свідчить про те, що здобувачі без девіантної поведінки не застрягають на негативних емоціях чи неоднозначних ситуаціях, а

також не страждають на розлади настрою, песимізм або похмурість. Отже, ці особистості мають позитивний настрій і орієнтовані на досягнення нових цілей.

В результаті факторного аналізу були виділені три латентні фактори, що впливають на прояви девіантної поведінки серед студентської молоді. Факторне навантаження цих факторів представлено в таблиці 12. Дана факторна модель дозволяє пояснити 71% розсіювання даних.

Таблиця 12

Результати факторного аналізу

Фактор I: · Характерологічні · особливості особи · девіанта □	Фактор II: ¶ Орієнтування на пошук · нових вражень □	Фактор III: ¶ Девіації у · міжособистісній сфері · здобувача □
гіпертимність ·(0,742) □	пошук гострих · відчуттів ·(0,642) · □	фрустрація ·(0,660) □
демонстративність ·(0,734) □	не адаптивне прагнення · до труднощів ·(0,802) □	тривожність ·(0,658) · □
емотивність ·(0,665) □	конкуренція ·(0,537) □	збудливість ·(0,552) □
застрягання ·(0,593) □	□	□

Перший фактор отримав назву «Характерологічні особливості девіантної поведінки», оскільки включає показники акцентуацій характеру, такі як гіпертимність (факторне навантаження – 0,742), демонстративність (факторне навантаження – 0,734), емотивність (факторне навантаження – 0,665) та застрягання (факторне навантаження – 0,593). Розглянемо ці показники детальніше.

Гіпертимність вказує на активне прагнення до дій, жагу до переживань, оптимістичний настрій, орієнтацію на успіх та авантюризм. Люди з високим рівнем гіпертимності зазвичай беруться за безліч справ, які не закінчують, і прагнуть постійної активності. Цей показник відноситься до темпераментальних характеристик.

Демонстративність, як соціально обумовлений фактор, проявляється в самовпевненості, пихатості, хвастошах, обмані, лестошах та орієнтації на власне Я як на еталон.

Емотивність, ще один компонент цього фактора, виявляється в м'якоті серця, боязкості, співчутті та здатності до співпереживання.

Останній компонент, застрягання, є соціально обумовленим фактором, що проявляється в підозрілості, образливості, марнославстві, а також у переході від підйому до розпачу.

Таким чином, перший фактор складається з характерологічних показників, які формують образ девіанта.

Другий фактор отримав назву «Орієнтація на пошук нових вражень», оскільки включає показники, що свідчать про спрямованість особи на отримання нових відчуттів і постійні зміни в житті. До цього фактора належать: пошук гострих відчуттів (факторне навантаження – 0,642), неадаптивне прагнення до труднощів (факторне навантаження – 0,802) та конкуренція (факторне навантаження – 0,537). Розглянемо особливості цього фактора.

Показник «пошук гострих відчуттів» свідчить про те, що особа, схильна до девіантної поведінки, прагне потрапити в екстремальні ситуації, часто на підсвідомому рівні, оскільки це приносить відчуття припливу енергії, адреналіну та інше.

Найбільш вираженим є неадаптивне прагнення до труднощів, що проявляється в необґрунтованому пошуку ситуацій, які вимагають складних рішень, а також у подоланні різних перешкод, що, в свою чергу, загострює чуттєву сферу особи.

В соціальному контексті девіантна поведінка також проявляється в конкуренції. Цей тип поведінки націлений на задоволення особистих інтересів за рахунок інших, що веде до прагнення до самоствердження через шкоду іншим і реалізації власного деструктивного потенціалу.

Таким чином, другий фактор розкриває соціально-психофізіологічний зміст та контекст девіантної поведінки особистості.

Останній, третій фактор отримав назву «Девіації у міжособистісному просторі студента», і включає компоненти: фрустрація (факторне навантаження – 0,660), тривожність (факторне навантаження – 0,658) та збудливість (факторне

навантаження – 0,552). Цей фактор вказує на схильність особистості до девіантної поведінки, зокрема, через фрустрацію та тривожність, а також соціально обумовлене явище – збудливість. Розглянемо ці аспекти детальніше.

Показник фрустрації демонструє високі рівні розчарування через реальні чи уявні перешкоди, що заважають особистісному розвитку. Це може призвести до невпевненості в собі та спонукати до використання механізму компенсації через девіантну поведінку.

Присутність тривожності в цьому факторі є закономірною, оскільки вона відображає схильність особи до переживань та занепокоєння, що свідчить про неврівноважений стан.

Крім того, у факторі є показник збудливості, який проявляється у запальності, ваговитості, педантичності та орієнтації на інстинкти. Це свідчить про труднощі девіанта в управлінні своїми емоціями та переживаннями, що може призвести до виникнення негативних патернів, таких як невмотивована тривога, фрустрація і збудливість.

Таким чином, аналізуючи фактори, що впливають на прояви девіантної поведінки, ми можемо зробити висновок, що на неї впливають характерологічні, психологічні та соціальні чинники.

2.4. Психопрофілактика девіантної поведінки

Психопрофілактика девіантної поведінки є важливою складовою в системі профілактики соціально небезпечних явищ, що охоплює різноманітні аспекти, спрямовані на виявлення, запобігання та корекцію девіантних проявів у молодіжному середовищі. У цій темі розглянемо різні аспекти психопрофілактики, її методи та практики.

Психопрофілактика — це система заходів, що включає в себе психологічну підтримку та корекцію поведінки, яка має на меті зменшити ризики виникнення девіантної поведінки. Вона базується на знаннях про психічне здоров'я, соціальні процеси, особливості розвитку особистості, а також про механізми формування девіацій.

Основною метою психопрофілактики є зменшення ймовірності прояву девіантної поведінки, зокрема:

- Виявлення факторів ризику: Ідентифікація соціальних, психологічних і біологічних детермінант, що можуть сприяти виникненню девіацій.

- Розробка індивідуальних програм: Створення програми підтримки та розвитку, яка враховує особистісні характеристики та специфіку середовища кожної молодої людини.

- Психологічна освіта: Поширення знань про наслідки девіантної поведінки, формування відповідального ставлення до власних вчинків.

Існує безліч методів і підходів у психопрофілактиці девіантної поведінки, серед яких:

- Індивідуальне консультування: Робота з фахівцем (психологом, психотерапевтом) для виявлення особистісних проблем та їх корекції.

- Групові тренінги: Формування соціальних навичок, розвитку комунікативності та підтримки в груповій діяльності.

- Соціально-психологічні програми: Впровадження програм у школах та навчальних закладах, що сприяють формуванню позитивних соціальних цінностей і зміцненню здорових відносин у колективі.

- Волонтерські проекти: Залучення молоді до волонтерської діяльності, що сприяє розвитку співчуття, емпатії та соціальної відповідальності.

Важливою складовою є проведення освітніх заходів, що сприяють розвитку критичного мислення у молоді. Це включає:

- Проведення лекцій та семінарів: Обговорення тем, пов'язаних із наслідками девіантної поведінки, відхиленнями в соціумі та важливістю соціальних норм.

- Інформування про наслідки вживання психоактивних речовин: Поширення інформації про небезпеки наркотиків, алкоголю, тютюну та їх вплив на психічне здоров'я.

- Формування здорового способу життя: Виховання свідомого ставлення до здоров'я, фізичної активності та емоційного благополуччя.

Сім'я та соціальне оточення мають вирішальне значення у формуванні особистості та її поведінки:

- Психопрофілактика у сім'ї: Підтримка відкритих комунікацій у родині, сприяння розвитку емоційного інтелекту, спільне проведення часу.
- Створення позитивного соціального середовища: Залучення молоді до культурних та спортивних заходів, формування безпечного і підтримуючого соціального оточення.

З метою забезпечення результативності психопрофілактичних заходів необхідно:

- Регулярний моніторинг: Оцінка психологічного стану молоді, виявлення змін у поведінці.
- Аналіз результатів: Вивчення ефективності впроваджених програм та заходів, адаптація стратегій до потреб молоді.

Психопрофілактика девіантної поведінки є важливим аспектом запобігання соціально небезпечних явищ серед молоді. Системний підхід до роботи з молоддю, що включає психологічну підтримку, освіту, розвиток соціальних навичок і залучення до активного життя, може суттєво знизити ризики виникнення девіантної поведінки та сприяти формуванню здорового і відповідального суспільства.

Психопрофілактична робота по девіантній поведінці виконує кілька ключових функцій, які сприяють запобіганню та корекції відхилень у поведінці молоді. Ось основні з них:

1. Профілактична функція. Ця функція полягає у запобіганні виникненню девіантної поведінки. Вона реалізується через:

- Інформування молоді про наслідки девіантної поведінки, вживання психоактивних речовин, злочинності, насильства.
- Освітні програми, спрямовані на формування соціально відповідальної поведінки, навичок критичного мислення та самоконтролю.

2. Корекційна функція. Ця функція спрямована на виправлення вже існуючих проявів девіантної поведінки:

- Індивідуальне консультування та психотерапія для тих, хто демонструє девіації, з метою виявлення причин такої поведінки та їх корекції.

- Групова терапія, де молоді люди можуть ділитися досвідом та отримувати підтримку від однолітків.

3. Соціалізаційна функція. Психопрофілактична робота допомагає молоді інтегруватися в суспільство:

- Створення умов для розвитку соціальних навичок, таких як спілкування, взаємодія, здатність до співпраці.

- Залучення молоді до соціально корисних видів діяльності (волонтерство, громадські ініціативи), що сприяє розвитку почуття відповідальності та емпатії.

4. Діагностична функція. Ця функція полягає в ідентифікації факторів ризику, що можуть призводити до девіантної поведінки:

- Проведення опитувань, тестів, спостережень для виявлення молоді з підвищеним ризиком девіацій.

- Аналіз соціальних, економічних, психологічних факторів, що впливають на формування девіантної поведінки.

5. Підтримуюча функція. Ця функція полягає в забезпеченні підтримки молоді, яка може стикатися з труднощами:

- Надання психологічної підтримки, створення безпечного середовища, де молоді люди можуть висловлювати свої переживання та проблеми.

- Розвиток програм наставництва, де більш досвідчені особи (дорослі, вихователі, психологи) підтримують та направляють молодь.

6. Інформативна функція. Ця функція забезпечує молодь важливою інформацією про здоровий спосіб життя, соціальні норми, можливі наслідки девіантної поведінки:

- Освітні кампанії та заходи, що сприяють формуванню у молоді усвідомленого ставлення до власних дій.

Психопрофілактична робота по девіантній поведінці є багатофункціональною діяльністю, яка вимагає інтегрованого підходу. Вона має важливе значення для формування здорового, соціально активного і

відповідального суспільства, а також для забезпечення психологічного благополуччя молоді.

Психопрофілактична робота по девіантній поведінці складається з кількох ключових етапів, які забезпечують її ефективність та цілісність. Ось основні етапи:

1. Діагностика та оцінка

- Виявлення проблеми: Збір даних про девіантну поведінку в молодіжному середовищі через опитування, анкетування, спостереження.

- Аналіз факторів ризику: Визначення соціальних, психологічних, економічних та екологічних чинників, які можуть впливати на розвиток девіантної поведінки.

- Оцінка потреб: Виявлення специфічних потреб молоді, що може включати оцінку їхньої мотивації, психологічного стану та рівня підтримки.

2. Планування

- Розробка програми: Створення плану дій, який включає цілі, завдання та методи роботи. Цей план може включати освітні програми, групові заходи, індивідуальні консультації.

- Визначення ресурсів: Ідентифікація необхідних ресурсів (людських, матеріальних, фінансових) для реалізації програми.

3. Реалізація

- Впровадження програм: Проведення запланованих заходів, таких як семінари, тренінги, групові дискусії, заняття з психологами.

- Адаптація методів: Гнучке реагування на потреби учасників програми, адаптація методів залежно від отриманих результатів.

4. Моніторинг та оцінка

- Відстеження прогресу: Регулярний моніторинг ефективності психопрофілактичних заходів шляхом оцінки змін у поведінці учасників.

- Збір зворотного зв'язку: Отримання відгуків від молоді, батьків, педагогів про якість проведених заходів та їх вплив на поведінку.

5. Корекція

- Аналіз результатів: Оцінка отриманих результатів і виявлення недоліків у реалізації програми.

- Корекція плану: Внесення змін до програми на основі отриманих даних, для покращення її ефективності.

6. Заключний етап

- Підведення підсумків: Оцінка загальної ефективності програми, виявлення досягнень та проблем, що залишилися.

- Розробка рекомендацій: Висновки для подальшої роботи, рекомендації щодо необхідності подальших психопрофілактичних заходів.

7. Тривале підтримка та розвиток

- Підтримка учасників: Забезпечення продовження підтримки для молоді, яка пройшла програму, наприклад, через створення груп підтримки або наставництва.

- Розвиток нових програм: Оновлення та вдосконалення програм на основі нових даних і досвіду для запобігання виникненню девіантної поведінки в майбутньому.

Ці етапи психопрофілактичної роботи по девіантній поведінці дозволяють забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем, пов'язаних із девіаціями, і формують здорове соціальне середовище для молоді.

Готовність девіанта до змін є ключовим фактором у психокорекційній роботі, оскільки вона визначає ефективність втручання та його результати. Ось кілька аспектів, які ілюструють, як ця готовність впливає на процес корекції:

Мотивація до змін. Позитивна готовність: Якщо девіант готовий змінити свою поведінку, він має більшу мотивацію до участі у психокорекційних заходах. Це може включати бажання покращити своє життя, відновити стосунки з оточенням або уникнути негативних наслідків своїх дій. **Психологічна підтримка:** Мотивація може підвищуватись за рахунок підтримки з боку фахівців, родини та друзів, що заохочує девіанта до активної участі в процесі.

Відкритість до нових ідей. Гнучкість у мисленні: Готовність до змін зазвичай супроводжується відкритістю до нових ідей та підходів. Це дозволяє

девіанту сприймати нову інформацію, відпрацьовувати нові навички і використовувати їх у повсякденному житті. Сприйняття зворотного зв'язку: Девіанти, готові до змін, більш схильні слухати рекомендації і конструктивну критику від психологів чи терапевтів, що сприяє їхньому розвитку.

Здатність до саморефлексії. Аналіз власної поведінки: Готовність до змін включає здатність до саморефлексії — аналізу своїх дій, розуміння причин девіантної поведінки та її наслідків. Це важливо для усвідомлення необхідності змін. Визнання проблеми: Якщо девіант усвідомлює, що його поведінка є проблемною, і готовий працювати над собою, це значно спрощує процес корекції.

Активна участь у терапії. Співпраця з фахівцями: Готовність до змін стимулює девіанта до активної участі у терапевтичних процесах, таких як групова терапія, індивідуальні консультації або тренінги. Це підвищує ефективність психокорекційної роботи. Реалізація змін: Девіанти, готові до змін, частіше виконують домашні завдання, практикують нові навички та беруть на себе відповідальність за свої дії.

Перешкоди та виклики. Стійкість до стресу: У процесі змін можуть виникати труднощі, такі як стрес або рецидиви. Готовність до змін допомагає девіанту адаптуватися до цих викликів і не здаватися під тиском. Перегляд цілей: Готовність змінюватися також включає готовність переглядати цілі і плани, що може бути необхідно в процесі корекції.

Готовність девіанта до змін є визначальним фактором у психокорекційній роботі. Вона впливає на мотивацію, відкритість до нових ідей, здатність до саморефлексії, активність у терапії та стійкість до труднощів. Тому фахівці повинні працювати над підвищенням цієї готовності, щоб забезпечити ефективність процесу корекції.

Групові форми роботи в психокорекційній роботі з девіантами відіграють важливу роль, оскільки вони пропонують унікальні можливості для підтримки та розвитку учасників. Ось кілька ключових аспектів, які ілюструють значення групових форм роботи в цьому контексті:

Соціальна підтримка. Взаєморозуміння: У групах девіанти можуть взаємодіяти з однолітками, які переживають схожі труднощі, що допомагає їм відчувати меншу ізоляцію та більше розуміння. Емоційна підтримка: Учасники можуть підтримувати один одного, що сприяє підвищенню самооцінки та зменшенню почуття провини.

Моделі поведінки. Вивчення позитивних стратегій: Групові сесії дозволяють учасникам спостерігати за іншими та вчитися на їхньому досвіді, що може мотивувати їх до зміни поведінки. Різноманітність точок зору: У групі девіанти можуть ознайомитися з різними перспективами та способами подолання проблем, що може спонукати до розширення власного мислення.

Комунікативні навички. Розвиток міжособистісних навичок: Групові заняття допомагають покращити комунікаційні навички, оскільки учасники вчаться слухати, висловлювати свої думки і конструктивно вирішувати конфлікти. Практика соціальної взаємодії: У групі девіанти можуть тренувати свої навички взаємодії з іншими, що особливо важливо для тих, хто має труднощі в спілкуванні.

Зворотний зв'язок. Отримання конструктивної критики: У групових форматах учасники можуть отримувати зворотний зв'язок про свою поведінку та емоції, що може бути корисним для усвідомлення власних проблем і змін. Розуміння впливу поведінки на інших: Групова динаміка допомагає девіантам усвідомити, як їхня поведінка впливає на інших людей, що може мотивувати до змін.

Спільні цілі. Сприяння колективній меті: Група може визначати спільні цілі, що забезпечує відчуття причетності та спільної відповідальності, що може підвищити мотивацію до змін. Підтримка у досягненні цілей: Групова робота може включати спільну діяльність, що допомагає підтримувати учасників у досягненні особистих і колективних цілей.

Відпрацювання навичок. Практичні вправи: Групові сесії можуть включати різні ігри, вправи та ролеві ігри, що дозволяє учасникам відпрацьовувати нові навички в безпечному середовищі. Сценарії реального життя: Учасники можуть

відпрацьовувати ситуації, які можуть виникнути в реальному житті, що допомагає їм бути краще підготовленими до них.

Групові форми роботи у психокорекційній практиці з девіантами забезпечують ефективні можливості для розвитку особистості, соціальних навичок і позитивної зміни поведінки. Вони сприяють створенню підтримуючого середовища, де учасники можуть ділитися досвідом, вчитися одне в одного і працювати над змінами спільно, що робить групову терапію важливим компонентом психокорекційної роботи.

Одним із методів соціально-психологічної підтримки є «телефон довіри», який забезпечує анонімне консультування для осіб, схильних до девіантної поведінки. В цьому процесі виділяють кілька етапів надання психологічної допомоги:

1. Початковий етап: клієнту надається впевненість у тому, що він звернувся до місця, де його зрозуміють і підтримають.
2. Уточнюючий етап: уточнюється запит, ґрунтуючись на безумовному прийнятті особистості клієнта, його внутрішніх переживань. При цьому важливо не оцінювати поведінку та особистість клієнта, а проявляти емпатію, розуміючи його внутрішній світ.
3. Діагностичний етап: допомога клієнту в оволодінні його проблемою, формування чіткої картини подій.
4. Психотерапевтична робота: мобілізація ресурсів клієнта, підтримка здорових, позитивних якостей особистості для підвищення самооцінки і впевненості в собі. Також встановлюється коло близьких і друзів, які можуть допомогти.
5. Прийняття рішення: спільне обговорення варіантів вирішення проблеми, усвідомлення і прийняття оптимального варіанту, розробка плану дій для подолання критичної ситуації.
6. Заклучний етап: підтримка і схвалення рішення клієнта.

Звісно, що профілактика та корекція девіантної поведінки є найбільш ефективними на ранніх етапах, особливо під час навчання в школі. Важливо

звертати увагу на поведінкові особливості, які можуть передувати правопорушенням, зокрема на прогули (які можуть бути як формою девіантної поведінки, так і наслідком «шкільного неврозу»), погану успішність (яка може бути наслідком педагогічної занедбаності або дефектів інтелектуального розвитку), низький статус дитини у класі та її ізольованість; також наявність компенсаторної поведінки інфантильного характеру (наприклад, бажання забезпечити успіх за будь-яку ціну через роль «класного блазня» або деструктивну поведінку).

Профілактична робота повинна проводитися в тісному контакті з батьками і педагогами. Важливо враховувати, що педагоги часто, не усвідомлюючи цього, роблять більше зауважень «важким» дітям, ніж «нормальним», і оцінка нерідко стосується особистості в цілому, а не окремих вчинків.

Висновок до розділу 2

Проблема девіантної поведінки завжди залишалася актуальною у психологічній літературі. У нашому емпіричному дослідженні ми зосередилися на адиктивних формах девіантної поведінки серед студентів закладів вищої освіти і вищих професійних училищ.

Виявлено, що здобувачі вищих професійних училищ мають вищу схильність до девіантної поведінки порівняно зі студентами закладів вищої освіти. Порівняльний аналіз також дозволив виявити відмінності між студентами, які демонструють адиктивну поведінку, і тими, хто не вживає психоактивних речовин.

Факторний аналіз виявив три основні чинники, що впливають на прояви девіантної поведінки серед студентської молоді: перший чинник — "характерологічні особливості девіанта" (36 %), другий чинник — "орієнтація на пошук нових вражень" (20 %), третій чинник — "девіації у міжособистісному просторі студента" (15 %).

Ключовим етапом у роботі з девіантною поведінкою серед молоді є психологічна профілактика. Основні завдання психологічної профілактики включають забезпечення психічного здоров'я і ресурсів особистості, роботу з незначними емоційними, поведінковими та навчальними розладами; роботу з "групою ризику" (раннє виявлення труднощів у навчанні та поведінці у дітей та підлітків і їх подолання); а також роботу з молодими людьми, у яких спостерігаються явні поведінкові проблеми, де головною метою профілактики є корекція або подолання серйозних психологічних труднощів.

Висновки

Актуальність дослідження проблеми девіантної особистості значною мірою зумовлена багаторічною соціальною кризою в Україні. Голод, репресії та цілеспрямована політика зомбування через засоби масової інформації призвели до подвійної моралі, її зниження або повної відсутності в пострадянському суспільстві. Формування девіантної поведінки особистості відбувається під впливом соціально-економічних, морально-психологічних, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних чинників. У наш час особливо слід відзначити посилення соціального розшарування суспільства, невідповідність соціальних інститутів до забезпечення успішної соціалізації особистості в умовах трансформації, а також брак засобів і технологій розвитку соціальних служб, спрямованих на створення умов для самореалізації кожної людини. Низький рівень психологічної культури більшості населення, зокрема недостатня професійна компетентність спеціалістів, які повинні надавати допомогу особам з поведінковими девіаціями та запроваджувати методи їх профілактики, також є суттєвими чинниками.

У науковій літературі існують різні підходи до оцінки поведінкових норм, патології та девіацій: соціальний, психологічний, психіатричний, етнокультурний, віковий, гендерний, професійний та феноменологічний. Загалом девіантна поведінка визначається як система вчинків або окремі дії, що суперечать прийнятим у суспільстві нормам. Вона проявляється в незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушеннях самоактуалізації та ухиленні від морального і естетичного контролю за власною поведінкою. Об'єктом вивчення психології девіантної поведінки є відхилення від різних норм ситуаційних реакцій, психічних станів, а також форм розвитку особистості, що призводять до дезадаптації в суспільстві або порушення самоактуалізації через неадекватні патерни поведінки.

Класифікація видів девіантної поведінки в науковій літературі базується на трьох підходах: соціологічному, медичному та психологічному, кожен з яких має свої критерії. Ускладнення психічного розвитку в юнацькому віці розширює

прояви середовищної дезадаптації та відповідно форми компенсаторної поведінки.

Зазвичай, девіантна поведінка в юнацькому віці починається ще в шкільному віці, оскільки підлітковий вік є періодом ризику у цьому контексті. Це пов'язано з труднощами перехідного періоду — від психогормональних змін до перебудови Я-концепції, що викликає в підлітків тривогу, емоційну напруженість, нестійкість та невірноваженість. Підлітки опиняються в граничній та невизначеній ситуації: вони вже не діти, але й ще не дорослі. Це може призвести до конфлікту між їхніми прагненнями стати дорослими та недостатніми комунікативними навичками.

Зазначені чинники не є фатальними причинами девіантної поведінки, але за несприятливих умов вони можуть стати підґрунтям для виникнення різних поведінкових девіацій. При цьому для молодих людей важливими є самовизначення та самоідентичність. Якщо ці аспекти формуються із затримкою або ускладнено, молодь може шукати нове середовище та коло спілкування, часто з асоціальною спрямованістю.

У емпіричній частині нашого дослідження ми довели, що здобувачі вищих професійних училищ більше схильні до девіантної поведінки, ніж здобувачі закладів вищої освіти. Також порівняльний аналіз виявив відмінності між студентами, які демонструють адиктивну поведінку, та тими, хто не вживає психоактивних речовин.

Факторний аналіз виявив три чинники, що впливають на прояви девіантної поведінки серед молоді: перший чинник — "характерологічні особливості девіанта" (36 %), другий чинник — "орієнтація на пошук нових вражень" (20 %), третій чинник — "девіації у міжособистісному просторі студента" (15 %).

Необхідно зазначити, що важливим етапом у роботі з девіантною поведінкою серед молоді є психологічна профілактика. Основні завдання психологічної профілактики включають забезпечення психічного здоров'я та ресурсів особистості, роботу з незначними емоційними, поведінковими і навчальними розладами, а також роботу з "групою ризику" (раннє виявлення

труднощів у навчанні та поведінці у дітей і підлітків і їх подолання), а також допомогу молодим людям з вираженими поведінковими проблемами, де основною метою є корекція або подолання серйозних психологічних труднощів.

Список використаних джерел

1. Апетик Н. М. та ін. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями / Н. М. Апетик. – Чернівці: Рута, 2000. – 41 с.
2. Аутоагресивна поведінка підлітків [Текст]: монографія / О. В. Погорілко, А.М.Скрипніков, Л.О. Герасименко, Р.І.Ісаков. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 141 с. URL: <https://psychiatry.umsa.edu.ua/storage/resources/files/LUk8Z7IUdwbsTTphPXGve0wbEaF7pfbjHDrunoHu.pdf>
3. Бедь В. В. Юридична психологія. Вид. 4-те, стереотипне. Львів: Новий світ-2000, 2007. 376 с.
4. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. – К.: Україна-Віта, 1995. – 76 с.
5. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.
6. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2006. – 88с.
7. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с.
8. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. – Ч. II. Практична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. – К., 2016. – 193 с.
9. Гарасимів, Тарас Зеновійович. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. 2012.
10. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. – К.: Академія, 2004. – С. 198–250.
11. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. / Н. І. Головка. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/prof_pravopor.pdf
12. Гридковець Л. Деструктивний вплив культового мислення на духовно-психологічні процеси особистості в період особистісних криз. URL: https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/180/Grydkovec_Destructive%20Influence.pdf
13. Гура С.О. Психологія суїциду: навч. посіб. / С.О.Гура. Х.: НУЦЗУ, 2016. 129 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2140201/grant/>

14. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
15. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція): Навчально- методичний посібник / Н.В.Квітковська. Миколаїв, 2010. 240 с.
16. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма. Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. 240 с.
17. Кікалішвілі, М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*, 2011, 3: 109-122.
18. Кісіль З. Р., Серeda В. В. Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 848 с.
19. Кісіль З.Р., Кісіль Р.-В.В. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини. Соціально-правові студії. 2018. Випуск 1. С. 58-65.
20. Кошова І. В., Кресан О. Д. К 76 Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.
21. Крейдун Н.П. Психологія девіантної поведінки підлітків. Навчально-методичний комплекс. Видавництво ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012, 31 с.
22. Кузьменко В.В. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / В.В.Кузьменко, О.В.Диса, І.О.Шинкаренко. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. 68 с.
23. Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. К., 2014. 136 с.
24. Лебедєв Д.В., Назаров О.О., Тімченко О.В., Христенко В.Є., Шевченко І.О. Психологія суїцидальної поведінки: Посібник / За заг. ред. проф. О.В.Тімченка. Харків, 2007. 129 с.
25. Макаренко, О. М.; Андрейчева, А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*, 2015, 175: 61-64.
26. Максимова Н. Ю. Безпека життєдіяльності: соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії: навч. посібник / Н. Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2006. – 328 с.
27. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. – К.: ВПУ «Київський ун-т», 2002. – 308 с.

28. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. Посіб. – К.: ВПУ «Київський ун-т», 2002. – 308 с.
29. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч.посібник / Н.Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520с.
30. Маліхіна Т. Психолого - педагогічна робота з попередження аморальної поведінки підлітків // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С.50-53.
31. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів / Автори-упоряд.: Оксана Степанюк, Оксана Мельниченко. Київ, 2020. 132 с.
32. Павлютенков Є.М.. Орієнтуватися на життєву компетентність людини. Школа життєтворчості особистості: Науково-методичний збірник / Ред.кол. В.М.Доній (голова), Г.М.Несен (заст.голови), І.Г.Єрмаков (наук.ред.) та ін. – К.: ІСДО, 1995.– 480с.
33. Папуча М.В. Психологія ранньої юності: навчально-методичний посібник / М.В.Папуча. Ніжин: Видавництво НДУ ім.М.Гоголя, 2000. 137 с.
34. Підласий І. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів: Експериментальні матеріали / І. П. Підласий, О. В. Шарапова. – Черкаси: ЧДГУ, 2002. – 44 с.
35. Профілактика самогубств серед військовослужбовців Національної гвардії України: посібник / О.С.Колесніченко, Я.В.Мацегора, І.І.Приходькота ін. / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. Х. : НА НГУ, 2016. 117 с. URL: http://books.ndcnangu.co.ua/knigi/posibnyk_suitsyd_2016.pdf
36. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424с.
37. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України) [Електронний ресурс] / авт. кол.: О. П. Абухажар, Н. М. Акімова, В. В. Білецька та ін ; упор.: В. Г. Панок, Ю. А. Луценко. К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014.
38. Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-є вид., доп. К.: Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.
39. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 300 с.
40. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості та детермінанти його побудови // Мистецтво життєтворчості особистості: У 2 ч. Ч.1. Теорія і

технологія життєтворчості: Наук.-метод. Посібник. – К, 1997. – С, 206-227.

41. Федоренко Р. П. Психологія суїциду: навч. посіб. / Раїса Петрівна Федоренко. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 260с. (Посібники та підручники ВНУ ім. Лесі Українки).

42. Фіцула М.М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів. Видання друге, доповнене, перероблене. – Тернопіль, 1999.

43. Христук О.Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / О. Л. Христук. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 192 с.

44. Glueck S., Glueck E. Physique and delinquency. New York: Harper, 1950.

45. Hill J. P. Understanding early adolescence: A framework. Carrboro, NC: Center for Early Adolescence, 1980.

46. Kaufmann A. Hassemer W., Neumann U. Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. Heidelberg, C. F. Müller, 2004. S. 1–2.

47. Parsons T. The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects. The American Sociologist. Vol. 27. No 4. 1996. P. 13–23.